

**OPTIMISTA KIÁLLÍTÁS.
ERDÉLY MIKLÓS ÉS A MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETI EGYETEM
1946 – 2018**

**A MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETI EGYETEM DOKTORI ISKOLA KIÁLLÍTÁSA
BARCSAY TEREM, BUDAPEST, ANDRÁSSY ÚT 69.
2018. DECEMBER 15 – 2019. JANUÁR 25.**

IMPRESSZUM

A kiadványt összeállította: Kozma Éva, Kőhalmi Péter, Peternák Miklós

Grafikai design: Gábor Palotai Design

Új fordítások: Rudnay Zsófia, Sipos Dániel, Tóth Andrea

Képek a borítón: Erdély Miklós a Létrás fotogram készítése közben

Fotó Palotai Gábor, 1981

A Magyar Képzőművészeti Egyetem Doktori Iskola kiadványa, 2018

PrintPix Nyomda – www.printpix.hu

ISBN 978-963-7165-80-1

Támogató:

Nemzeti Kulturális Alap

TARTALOM

Optimista kiállítás. Bevezető / 5

Kőhalmi Péter: Erdély Miklós / 9

Kiállított művek / 15

Altörjay Gábor–Bill McCagg, Eperjesi Ágnes, Erdély Miklós, az MKE Intermédia tanszék hallgatói, Kicsiny Balázs, Kondor Béla, Sugár János.

Új művek, MKE Doktori Iskola / 19

Barakonyi Szabolcs, Barnaföldi Anna, Czene Márta, Dorsánszki Adrienn, Filo Veronika, Fusz Mátyás, Koller Margit, Kozsuhárov Zsuzsanna, Kristóf Gábor, Kútvolgyi-Szabó Áron, Szécsényi-Nagy Loránd, Tábory András, Zalavári András, Zékány Dia.

Peternák Miklós: Erdély Miklós és a Magyar Képzőművészeti Egyetem (1946 – 2018) / 35

Bibliográfia / 53

OPTIMISTA KIÁLLÍTÁS. BEVEZETŐ

Az MKE Doktori Iskolája a 2018/19 tanév első szemeszterét Erdély Miklós munkásságának szentelte. A fél éves kutatási projekt záró eseménye ez a kiállítás, mely Erdély Miklós és a Magyar Képzőművészeti Egyetem munkacímmel került meghirdetésre és 2018 december közepétől január végéig látható az MKE Barcsay termében. A projekt koordinátorai Kóhalmi Péter, Sugár János, Szegedy-Maszák Zoltán és Peternák Miklós. A kiállítás célja a vállaltan történeti tematika mellett leginkább az új, a projekt keretében erre az alkalomra készült művek bemutatása, melyek kiegészültek néhány korábbi művel, reprodukciókkal valamint archív anyagokkal. Ezzel a technikával lehetővé vált, hogy az új alkotások kontextusaként jelenjen meg az alcímben jelzett, képek, idézetek, dokumentumok, emlékezések, és a nyilvánosság nyomtatott nyomai révén megidézett, máig tartó történelmi háttér, néhány kitüntetett dátum köré szervezve. A válogatás és a kiemelések segítségével a jelen történeteiként mutatkozhatnak meg újra valaha volt, élő kapcsolatok, események, történések „párhuzamos különidejűségek” vagy jelenidejű párhuzamos tartamok. „... így végre tudomásul vettem a lassú közleményt; egyszerre több létszinten élünk, különböző létfokon szövődnek kapcsolataink. Ami úgy tűnik, elmúlt, folytatódik, s ami lesz, máris működik.” (Erdély Miklós: KB)

A kiállítóteremben faldíszítő történelmi tapétaként, mintegy statikus moziként látható az 1946 – 2018 közötti időszak magyarországi nyomtatott sajtójából kiemelt gyűjtés, az ezernél több lehetőségből közel háromszáz tételt választva s néhány esetben az eredeti dokumentumokat is üveg alatt kitéve, főként a mai fiatal, nyomtatott újságot már ritkán kézbe vevő generáció számára, de nem csak rájuk gondolva. Ez a digitális fotómozaik, a képpé vált fragmentumok és a megsárgult eredeti újságpapír érzéki, bár nem tapintható jelenléte talán képes elővarázsolni a mindenkori „most” auráját, vagyis az interpretáció kényszerű kényelmetlensége helyett valóságos, megélhető szellemi időutazást kínál a látogatónak, szabadon hagyva az esetlegesen levonható következtetések, tanulságok, értelmezések locus communisát az egyéni ismeretek és tapasztalatok szimbolikus-kiegészítő, jelentéskioltó aktivitása számára.

A bemutató címe utalás Erdély Miklós 1980-ban tartott Optimista előadására, aminek bevezetéseként olvasta fel az alábbi 9 pontból álló, azóta többször publikált, gyakran hivatkozott és feldolgozott, emlékezetes szöveget:

1. Az ember illetékességét saját élete, sorsa tekintetében tudomásul kell vennie, ahhoz minden határon túl ragaszkodnia kell.
2. Illetékessége mindenre kiterjed, ami létét érinti, akár közvetlenül, akár közvetve.
3. Ilyen módon illetékessége mindenre kiterjed.
4. Ami rossz, hibás, kínzó, veszélyes és értelmetlen, azt merészelnie kell észrevenni, legyen az a legelfogadottabb, legmegváltozhatatlanabbnak tetsző ügy vagy dolog.
5. Bátorkodnia kell akár a legirrealisabb, legmegvalósíthatatlanabb alternatívát javasolni.
6. Ezekről a változatokról el kell tudni képzelnie, hogy megvalósíthatóak.
7. A csekély valószínűséggel megvalósítható, de nagy előnyökkel kecsegtető eshetőségeket ugyanúgy számba kell vennie, mint a nagy valószínűséggel keresztülvihető, de kis előnyt biztosító eshetőségeket.
8. Amit megtehet a maga korlátozott eszközeivel, azt késedelem nélkül tegye meg.
9. A szervezkedés, intézményesedés minden formájától tartózkodjon. (Erdély Miklós: *Optimista előadás. A poszt-neoavantgárd magatartás jellemzői*. Elhangzott az ELTE Esztétikai Tanszékén, Budapest, 1981. április 22. Meghallgatható: <http://www.artpool.hu/Erdely/Posztneo.html>)

Lehetetlen vállalkozás lenne, és talán félrevezető is felsorolni az összes művészt, író, teoretikust aki a dokumentumok, írások, reprodukciók révén említésre kerül, ehelyett álljon itt néhány név referenciaként: Altorjai Sándor, Ágh István, Bálint Endre, Beke László, Birkás Ákos, Csontváry Kosztká Tivadar, Galántai György, Gulácsy Lajos, Ladik Katalin, Halász András, Kaszás Tamás, Kukorelly Endre, a Magyar Műhely alapító szerkesztői, Maurer Dóra, Németh Gábor, Németh Lajos, Pilinszky János, Sarkadi Imre, StAuby Tamás, Tábor Ádám, Tandori Dezső, Vigh Tamás. Hasonlóan lehetetlen és talán értelmetlen is lenne felsorolni Erdély Miklós azon műveit, melyek közvetve vagy közvetlenül megidézve megjelennek, ezért csak utalásszerűen

soroljuk fel azon alkotások címeit műfaji – technikai megjelölés nélkül, amelyek több szempontból kapcsolhatók egyes alkotásokhoz, kiállítási egységekhez: *Aranyfasisztáim, Antiszempont, Ásványgyapot, Azonosítási vizsgálatok, Bűjtatott zöld, Fekete nekrológ, Gyanú – telített oldat, Idő móbiusz, Ismétléseleméleti tézisek, Két személy aki döntő befolyással volt a sorsomra, A költészet mint ön-összeszerelő rendszer, Lehetőségvizsgálat, Montázs-gesztus és effektus, Optimista előadás, Őrizetlen pénz, Rejtett paraméterek, Tavasz kivégzés, Verzió, Vonalkánon.*

Az Erdély Miklós és a Magyar Képzőművészeti Egyetem – Optimista Kiállítás projektben a Doktori Iskola minden hallgatója részt vett, s a kiállításra meghirdetett belső pályázatra is több, mit húsz projektjavaslat érkezett, melyek közül bemutatásra kerül Barakonyi Szabolcs, Barnaföldi Anna, Czene Márta, Dorsánszki Adrienn, Filo Veronika, Fusz Mátyás, Koller Margit, Kozsuhárov Zsuzsanna, Kristóf Gábor, Kútvölgyi-Szabó Áron, Szécsényi-Nagy Loránd, Tábory András, Zalavári András és Zékány Dia munkája. Továbbá új illetve korábban készült eredeti művekkel szerepel a kiállításon Altorjay Gábor, Eperjesi Ágnes, Kicsiny Balázs, Kondor Béla, Sugár János valamint az Intermédia tanszék hallgatói, közülük új, zenés projekttel Pátkai Rozina, Bácsi Barnabás, Melykó Richárd, Németh Dániel, Tihanyi Áron.

A kiállítás előkészítésében és megvalósításában közreműködtek: Kozma Éva, Bojtos Anikó, Majsai Réka. Grafikai design: Palotai Gábor. Web: Nyíry Géza. Kiállításépítés: Győri István. Fordítások: Rudnay Zsófia, Sipos Dániel, Tóth Andrea.

Az előkészítő munka során az Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény mellett rendkívül hasznos volt az Artpool on-line tematikus gyűjteménye és publikációi valamint az Arcanum Digitális Tudománytár és Hungaricana adatbázisai. Kölszönzéseért köszönet illeti a Petőfi Irodalmi Múzeumot, a C3 Alapítványt és több magánszemélyt. Külön köszönet az Erdély-családnak, az örökösöknek, az EMA-nak és az Indigo csoport tagjainak. A rendezvényt a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

ERDÉLY MIKLÓS
(1928–1986)

Erdély Miklós idén éppen 90 éve, 1928-ban született és 1986-ban hunyt el. Ahogy időben távolodunk életművének lezárulásától, úgy rajzolódik ki egyre élesebben, hogy tevékenyége és szerepe nem csupán a XX. század második felének magyar kultúráját szemlélve kivételes jelentőségű, de nem is csupán a kelet-európai régió kontextusában. Művészettörténeti súlyához illő helyét valahol a globális tendenciák áramlataiból kiemelkedő legjelentősebb és legjellegzetesebb alkotók között kell keresnünk. Még akkor is, ha az életmű fajsúlyának megfelelő helye és az Erdély számára adott tér-idő koordináták csak nehezen keresztezik egymást. S még akkor is, ha ez a két „hely” közötti átjárhatóság, jobb híján függőhíd csak bajosan kivitelezhető.

Magyarországon a '60-as évek második felében kezdtek felerősödni a konceptualizmus első impulzusai, majd csakhamar, már a '70-es évek elejére az avantgárd egyik meghatározó irányzatává nőtte ki magát. Ez az időszak egybeesik Erdély Miklós színrelépésének éveivel. Első megjelenéseitől kezdve megkerülhetlenné tették őt gondolkodásra készítő artefactumai, vibráló, eredeti, szokatlan szemlélete és markáns habitusa. Ekkortól vált fokozatosan a korszak egyik legjelentősebb mesterévé, fiatalokat is maga köré gyűjtő központi alakjává, az avantgárd konzekvensen új utakat kereső szabad alkotójává. A konceptuális művészet szűkre szabott felfogásaitól már a '70-es évek derekától elhatárolta magát, azzal együtt, hogy a sűrű gondolati indíttatás és az interdiszciplináris magatartás – valamint a közvetlenségével akár szelíden provokálni is képes morális tartás – újabb és újabb utakon, de mindvégig sajátja maradt életművének.

Erdély Miklós vibráló intenzitású alkotásai mindig intellektuális izgalmat gerjesztenek. Ha kategóriák fakkjaiba szeretnénk zárni, azt kell mondanunk, hogy gondolati indíttatású, filozofikus, nehéz tartalmakat maga előtt hajtó művészet az övé, szemben a század másik vonulatával, az érzéki művészettel, amit Duchamp retinális, azaz elsősorban a szemre, az ideghártyára és a receptorsejtekre ható művészetnek nevez. Helyzetünk azonban közel sem olyan egyszerű Erdély életművének besorolásakor, hogy egyetlen tömör mondatban leírható legyen. Ugyanis alkotásainak sokrétűsége, összetettsége és nem utolsósorban szinguláris jellege ledobja magáról a bevett kulturális

taxonómiákat. Allround életművét követve egyaránt beszélnünk kell filmjeiről, fotómunkáiról, hangjátékairól, méltatlanul kevésbé ismert kései festészetéről, de rajzairól, grafikáiról, objektjeiről, anyag-kollázsairól és kollázs-tablóiról, installációiról, environmentjeiről és akcióiról is. Valamint szintúgy beszélnünk kell verseiről, előadásairól, téziseiről és a kivételesen nagy reflexiós erővel bíró esszéiről. Beszélnünk kell tehát Erdély Miklós különösen felszabadult érdeklődéséről minden kifejezési eszköz iránt, a szakadatlan megújuló, zavarba ejtően sokrétű, szinte egybefoghatatlan életművéről, valamint arról, hogy az életművével ismerkedve nem elegendő a munkáit sorra vennünk, azokat csakis a gondolataihoz közelebb kerülve lehet együtt látnunk. Erdély márpedig legalább annyira volt gondolkodó, mint képzőművész. A többirányú mediális kísérletezések mellett életművét a gondolatiság, a gondolatok tartják egyben – amire pedig a lehető legtágabban értelmezett interdiszciplinaritás jellemző.

Erdély életművét követve ezért nem elég ismernünk az időszak művészetének kurrens elméleteit és a klasszikus nyugati bölcsélet hagyományát, feltétlenül nyitnunk kell a világ megismerésének különböző, többnyire egymástól is elszeparált módozatai felé: akár a természettudomány legkülönbözőbb előterjesztései, akár a kreativitás pszichológiája, de egyúttal a szakralitás, a zen buddhizmus, a zsidó-keresztény hagyomány és a spiritiszta dimenziók irányába is. Erdély nyomán nem léteznek határok a világ megismerésének különböző módozatai között. Pontosabban a válaszfalak nem a megismerés különböző, már bejáratott útjai között húzódnak, hanem egyetlen helyen, a már ismert és a még ismeretlen határán. S a befogadó számára az igazi nehézség ebben rejlik. Abban, hogy a különállók territoriális határait lebontva ne azok egymásba záródó összegéhez érkezzünk meg, hanem a megismerhetők egymást bővítő horizontjának repedező pereméhez, és legalább néha azon is túlra, a még ismeretlenhez.

Erdély Miklós életműve nem zárványszerűen önmagukban álló munkák sorozata, és nem is műegyedek lineárisan végigkövethető diszkrét rendszere. Az életműben problémakörök kerülnek elő, majd akár tűnnek el egy időre, hogy aztán visszanyúlva hozzájuk újabb gondolathalmazokkal és újabb médiumokkal bővíljenek. Munkásságából éppen ezért csak komoly veszteség árán emelhető ki és szeparálható el egy-egy darab, hogy megvizsgáljuk, majd felcímkézzük azt. Alkotásait valami olyasfajta kapcsolatháló tartja egyben, ahogy a *Dirac a mozipéztár előtt* című akcióban a résztvevők libasorban

a kijárat irányába haladtak, ám mondataikkal mégis körbe-körbe lépkedve egymás szavaira válaszoltak¹. Vagy ahogy Altorjai Sándor a kiállítása megnyitóján Erdély fülébe súgta a *Gyagyaista kiáltvány* tételét, hogy ő már fennhangon ismétlje el azokat². Erdély alkotásai valahogy úgy kapcsolódnak egymáshoz, ahogy az *Időutazás* című fotómotázs-sorozatának egyik képén saját fiatalkori önmagának fülébe súg – mert „[c]sak az képes magát alakítani, aki visszafordul és magára okként hat”³ –, valahogy úgy, ahogy az *Álommásolatok*ban a későbbi értelmezi a korábit, mígnem az álmok rekonstrukcióinak egymásra torló rétegei együtt mozognak,⁴ és valahogy úgy, ahogy a *Vonatút* egyszerre „emlékező és jósoló” struktúrája egyszerre előlről és hátulról haladva bontja ki a Hatvanba tartó utazás tekerceit.⁵ És persze úgy, ahogy a Möbiusz- és slejfnifilmek ismétlődő képsorai önmagukkal lépnek montázsba, s ahogy egy indigótekerccs egymásra rakódó rétegei önmagukat ismétlik, ritmizálják és értelmezik.

Erdély Miklós a legtöbb művével komoly feladat elé állít bennünket. Munkássága ugyanis egyfelől nagyszerű példája annak, hogy a megszületett alkotások egyben új utakat nyitó javaslatok a médiumok használatára, másfelől életműve annak is kivételes példája, hogy a létrejött artefactumok egyszerre variációk is a gondolatok tapinthatóvá váló emanációjára. S alkotásai határozott mozdulatokkal fordítják ki mind a jól bejáratott, rutinszerűen használt kifejezési formákat, mind pedig a megüledett gondolkodási sémákat, hogy a kötöttségek fellazításával készítsenek elő terepet a még ismeretlen számára. És többek közt ez a bármifajta megszokásból kivezető út az, ami miatt életműve utólag igazán kiemelkedőnek, maradandónak, a múlt stílus kategóriáktól, de a naptári időszámítástól is függetlennek bizonyulhat.

Arra a kérdésre tehát, hogy végül is mivel is foglalkozott Erdély Miklós, semmiképp sem adható egyszerű válasz. Cítlhatjuk Erdély szavait, de akár felidézhetünk egyet a *Száz chászid történet* közül is. A *legfontosabb* így szól: „Nemsokkal a kobrini rabbi Móse halála után egyik tanítványától azt kérdezte az »öreg Kocki« rabbi Mendel: »Mi volt mestered számára a legfontosabb?« A tanítvány kissé elgondolkodott, aztán szól: »Mindig az, amivel éppen foglalatokodott.«”⁶ Ahogy pedig Erdély 1982-ben Sebők Zoltánnal beszélgetve fogalmaz: „Rájöttem, hogy azért foglalkozom ilyen sok mindennel, hogy ne forgácsoljam szét magam. Ha az ember valamire kijegyzi

magát, kénytelen rengeteg képességét leforgácsolni.”⁷ És ahogy már 1964 körül írja: „Semmi örömöm nem volt soha, ha csak azt nem számítom, hogy egy falon húzódó repedést időnként iszappal töltöttem be, és míg az ki nem száradt és ki nem pergett, elvégzett munkám némi elégedettséggel töltött el, mikor kihullott, bosszankodtam. Bizonyos idő eltelte után bosszankodásomat némi öröm váltotta fel, mert előre örültem annak az elégedettségnek, ami tapasztási munkámat követte, így izgatott álboszankodással vártam, hogy az iszap kiperegjen. Mikor felfedeztem, hogy ilyen módon elviselhetőbb az életmódom, sok egyéb hiábavaló tevékenységet kerestem magamnak.”⁸

Az időszak konceptuális művészete, ahogy Maurer Dóra mondja, felszabadította a világot bármely jelenségére adható kreatív reflexiót. Erdély szavaival pedig a művészet ekkoriban kiterjesztette illetékességi körét – melyhez, tehetjük hozzá, nagyban hozzájárult ő is. Ennek utóhatása pedig nagyon is jelentős. Erdély Miklós már életében is erőteljes hullámokat vetett maga körül, s a közvetlenül, mintegy szájról szájra terjedő hatástörténetén jóval túlmutatva – valamint a ’konceptuális művészet’ terminusának újraértelmezései, különböző prefixumokkal ellátása és időben tagolása mellett, de leginkább mindezekben átívelve – akár a megülepített bornírtságot is kimozdítani képes kísérletező kedvet és a független eredetiség érvényét, valamint a morális tartást és a művészet mindenre kiterjedő illetékességi körét továbbra is fenntartva egészen máig, az őt személyesen már nem ismerő legfiatalabb művészgenerációkig is tart.

Kóhalmi Péter

1. 1968. november 29-én az IPARTERV Vállalat székházában megrendezett Do You See What I See? című est keretében Erdély Miklós, Urbán Miklós, Cseh Tamás és Szentjóbó Tamás három ismeretelméleti és természettudományos akciót mutatott be Három kvarkot Marke királynak címen. Az első akció a Klipsz, a második a Dirac a mozipénztár előtt, a harmadik pedig a Sejtések címet kapta. A rendezvényen Erdély három akciója mellett Szentjóbó Tamás is bemutatott három akciót, valamint kiállították Méhes László képeit.

2. Erdély Miklós: Jegyzetek egy soha el nem készülő Gyagyaista kiáltványból. In: Uő: Művészeti írások. (Válogatott művészetelméleti tanulmányok I.) Szerk. Peternák Miklós. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1991. 119–120. o. A kiáltvány Altorjai Sándor korai távozását követő posztumusz kiállításnak katalógusában jelent meg először: Altorjai Sándor kiállítása. Kiállítási katalógus,

Szerk. Beke László. Óbuda Galéria, 1979. 22.

3. Erdély Miklós: Idő-móbiusz. In: Uő: Második kötet. Vál., szerk. Beke László, Peternák Miklós és a Magyar Műhely szerkesztősége. Magyar Műhely, Párizs, Bécs, Budapest, 1991. 95. o. 1976-ban készítette el Erdély Miklós az Időutazás című fotómontázs-sorozatát: az öt darabból álló sorozatban önmagáról és a családjáról készült régi képekbe másolta bele friss, erre a célra önmagáról készített fotóit. Az István Király Múzeum tulajdona. Először kiállítva: Najnowsza Sztuka Wegierska. Galeria Sztuki Najnowszej, Wrocław, 1976. április 20. – május 20.

4. Erdély Miklós: Álommásolatok. BBS, 1977. Standard kópia: BBS, 1978.

5. Erdély Miklós: Vonatút. BBS, 1981–1983. Standard kópia: BBS K-szekció, 1988.

6. Martin Buber: Száz chászid történet. Ford. Pfeiffer Izsák. Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége, Budapest, 1944. 70–71. o.

7. Sebők Zoltán: Új misztika felé – Beszélgetés Erdély Miklóssal. In: Híd. 1982/3. sz. 373. o.

8. Erdély Miklós: Parton. In: Uő: Második kötet. Vál., szerk. Beke László, Peternák Miklós és a Magyar Műhely szerkesztősége. Magyar Műhely, Párizs, Bécs, Budapest, 1991. 23. o.

KIÁLLÍTOTT MŰVEK

Altorjay Gábor – Bill McCagg

EMLék, 1988. Videó, színes, sztereo, 27 perc

MIF Video Stúdió – Soros Alapítvány C3, 1998

Eperjesi Ágnes

Két férfi, 2015. Fotók, kollázs, 30x40 cm

Erdély Miklós

Szenes Zsuzsa portréja, 1940-es évek vége, agyag, 24 cm

Solti Gizella portréja, 1940-es évek vége, agyag, 23,5 cm

Erdély hagyaték. Fotók: Erdély Dániel

Erdély Dániel fényképe Kótai Józsefről és az őt ábrázoló szoborról, 2018

Kótai József portréja. 1956. Terracotta, 23,5 cm

Ajándék Erdély Miklóstól. (Kótai József tulajdona)

1954 nyarán a fertői Esterházy-kastély műemléki felmérését kezdte meg egy Rados professzor vezette építész csoport. Tagjai: Ferenczy Károly, Hajnóczy Gyula és Nagy Elemér építészek voltak. Mint nyári munkás alkalmazott gyerek, a gazdaságban dolgoztam, így az ebédelőben találkoztunk. Elmondtam, hogy már felvettek a budapesti Képzőművészeti gimnáziumba, és engedélyüket kértem, hogy amikor a beosztásom engedi, és természetesen munkájuk zavarása nélkül, velük együtt rajzolgassak az épületen belül. Ehhez nagyon kedvesen hozzájárultak, így többnyire Ferenczy Károly felügyeletét élvezve, bejártam és rajzolgattam a kastélyon belül. A kastélykert és az épület nem volt számomra ismeretlen, nagyapám botosispán volt az uradalomban, apám pedig az épület tatarozásán kezdte el a kőművesmesterség ismereteit. A későbbiek folyamán, már Budapesten, Nagy Elemér és felesége vettek pártfogásukba. Baráti körükhöz tartozott Erdély Miklós, akinek a Műegyetem könyvtárában mutatott be Nagy Elemér. Erdély megkérdezte, nem ülnék-e modellt, megmintázná. Mivel én a Kollégiumban laktam, engedélyt kellett kérnem, hogy a szilencium rovására szabaddá tehessem magam. Ennek megszerzése után Miklós ismerőse, Bokros Birman Dezső szobrászművész műtermébe vitt el. Az akkor már idős, félig béna Mester kevéssel korábban

juthatott műteremhez, amelyben nem látszott nyoma annak, hogy ott érdemi munka folya, de volt egy állvány, és a ládában használható agyag. Ezenkívül csak több macska nyomai voltak megfigyelhetők, no meg az illatuk. Ha jól emlékszem, három alkalommal "ültem" (szék nem lévén), majd a következő idők alatt el is feledkeztem szereplésemről. Egy látásból ismert villamosvezető megszólított, hogy többször látja a rólam készült fejet. Vettem a bátorságot, megkértem, kérdezze meg Erdély Miklóst, nem adná-e el nekem? Mire Ő, és a közben megismert Szenes Zsuzsa, aki protektorom volt főiskolai felvételem alkalmával, kedvesen nekem ajándékozták a „fejemet"! A pontos dátumra nem emlékszem, de a Múcsarnokban és Székesfehérváron rendezett kiállításra már én kölcsönöztem, ahogy tettem az idén az Erdély Miklósról emlékező Mission-Art kiállítás esetében is.

Budapest, 2018. november 13.
Kótai József ötvösművész

Erdély Miklós: Montázs-éhség

Valóság, 1966. 4. Az MKE Intermédia tanszék I. és II. évfolyamos hallgatóinak szövegvizualizációja, 2016/17.

Négy Erdély Dal

Erdély Miklós: A lélek nyele, Feljegyzések, Ásványgyapot, Legszebb szó a már Zene, előadás: Pátkai Rozina – ének, billentyű, elektronika, Melykó Richárd – recitativo, Bácsi Barnabás – gitár, Németh Dániel, Tihanyi Áron – vetítés.

Magyar Képzőművészeti Egyetem Intermédia Tanszék. Konzulens: Rigó Mária
Előadás az *Erdély '90 A Szépirók Társasága Fesztiválja* című rendezvényen, Három Holló / Drei Raben, 2018. május 22. kedd. A program főszervezője: Müllner András. Szakmai közreműködők: Baksa Soós Vera, Kéri Piroska, Szokács Kinga, Zsellér Anna. A videót készítette: Józsa Mihály

Kicsiny Balázs

Végleges kibékülés, 2018. Installáció

Két ejtőernyő lóg le a Barcsay Terem mennyezetéről, kb. 2 méterre egymástól. Az ejtőernyők pepita, fekete-fehér mintásak. Az ejtőernyők végén a hevederek kikapcsolva, mintha az ejtőernyős földet érés után távozott volna a helyszínről. A két ejtőernyő között a kiállítóterem padlójára egy 80x80-as, 1 cm vastag MDF-táblára fekete alapon fehér betűkkel a következő Erdély Miklós-idézet van festve:

„EKÖZBEN AZ UTCÁN A HATALOMÁTVÉTEL HADMOZDULATAI ZAJTALANUL FOLYNAK: A RÉGVÁRT ÉS AZ IDŐJÁRÁS LEPLÉ ALATT BECSEMPÉSZETT EJTŐERNYŐS SEGÉDCSAPATOK ALÁERESZKEDÉSE, NÉMA MEGÜLEPEDÉSE, A LASSAN INDULÓ GYŐZELMI KARNEVÁL, AZ ELNYOMOTT BEL- ÉS GYÖTRŐ KÜLVILÁG ÜNNEPI EGYMÁSBA MÓDOSULÁSA; EGY RÉGI HÁBORÚ ELÖREGEDETT KATONÁI A SENKI FÖLDJÉN, EGYIK A VÁRATLAN ÉS AKARATLAN GYŐZELEM FELETTI CSODÁLKOZÁSTÓL, MÁSIK A JÓTÉT, MINDENEKET VESZÉLYTELENÍTŐ HÓSIPKÁTÓL MEGBÚBOSODVA, TÉTOVÁN ÉS HAMARJÁBAN, VÉGLEGESEN KIBÉKÜLNEK.”

ERDÉLY MIKLÓS

Az installáció Erdély Miklós *Nakonxipánban hull a hó* című, a Művészet folyóirat 1967/8. számában megjelent Gulácsy Lajos művészetéről publikált szövegéből idéz egy hosszú, összetett mondatot. A *Végleges kibékülés* részben a kiállítás címéhez kapcsolódik: *Optimista kiállítás*, ugyanakkor egy 2010-ben készült installációmmal is szoros kapcsolatot mutat, melynek címe *Ideiglenes feltámadás*.

Már nem emlékszem, hogy Erdély szövege inspirálta volna munkámat vagy inkább később, az installáció elkészülte után fedeztem fel az Erdély-szöveg és a munkám között a motívumok és a narratíva hasonlóságát. Ennek következtében a *Végleges kibékülés* című művemben a 2010-es *Ideiglenes feltámadás* munkám egyes elemeit használtam fel.

Kondor Béla

Készülődés a forradalomra. 1956. Rézkarc a Dózsa-sorozatból, 200x210 mm
Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény.
Műtárgyraktár, 2273 sz. URL: <http://corvina.mke.hu:8080/voyager/images/grafika/02273.htm>

Sugár János

Csend (fekete hattyúkkal), 2017. C-print, 84 x 119 cm

Sugár János

Erdély Miklós portré, 1983. Gipszrelief, 40x40x6 cm
Fénykép a Magyar Képzőművészeti Főiskola Marx pályázatának anyagát bemutató kiállításon, 1983. február.

A Magyar Képzőművészeti Főiskola minden tanévben meghírdetett a hallgatók számára egy tematikus pályázatot. Ezek általában valamely évfordulás aktualitáshoz kapcsolódtak, (1980, József Attila; 1981, Bartók Béla; 1982, 70 éves az SzKP; 1982, Kodály Zoltán) és a pályázati anyagot az akkor még nem Barcsay Teremnek nevezett kiállítóteremben bemutatták.

Engem ez a helyzet az első pillanattól kezdve foglalkoztatott, és egy kivételével minden pályázatra készítettem pályaművet. 1983-ban, halálának századik évfordulóján, Karl Marx volt a téma, és arra gondoltam, hogy mivel profilban hasonlítanak, ezért a főiskoláról kitiltott Erdély Miklósról csinállok egy portrét. Megbeszéltem vele, és 1983 február elején a Virágárok utcai verandán készítettem róla egy árnyképet, amit aztán néhány nappal később a főiskolai szobrászműteremben az általam legegyszerűbbnek tartott technikával három dimenzióssá tettem. A balra néző profil pontosabb, míg a jobbra néző, a technikából adódóan, elnagyoltabb. A barátaimon kívül más nem tudta kit ábrázol a portré. A művemhez nem mertek hozzányúlni, holott volt egy akasztó rajta, és inkább otthagyták a kiállításon, ahová a beadáskor letettem. A portré alatt látható papírnak külön története van, mely akaratlanul, de szintén a portréhoz visszacsatolódik.

ÚJ MŰVEK, MKE DOKTORI ISKOLA

Barakonyi Szabolcs

A „Húlt hely” sorozatból, 2017. Fénykép

Barakonyi Szabolcs

[fortepan képek]

„Eszztétikai értéke csak annak van, ami csúnya is lehet. A népművészetet is azért nem szeretem, mert soha nem találtam még mondjuk egy csúnya korsót. Ezért ki is írtam egyszer, hogy három dologtól kell tartózkodnia a művésznek: a gyerekrajzoktól, a népművészettől és a régi fényképektől. Ezek mind automatikusan szépek. Az avantgardistának ettől el kell határolnia magát.” (Sebők Zoltán: Új misztika felé. Beszélgetés Erdély Miklóssal. In: *Híd*. 1982. 3., 374.)

Ezek a képek 1915 és 1972 között készültek. Elsőre gondolhatnánk azt, hogy ezek mind régi képek. Én nem tudom megmondani, mikortól számít egy fénykép réginek. Ahogy azt se tudom, van-e olyan kép, amit én készítettem és már réginek számít. Az, hogy mi a régi, ebben az esetben teljesen viszonylagos. Tudható, hogy Erdély Miklós nem is ilyen régi fényképekre gondolt, sőt maga is használt fel régebben készült fényképeket.

Minden fénykép valamilyen szándékkal készül. A Fortepan képeinek jó részénél nem ismerhetjük pontosan a készítőjének szándékát, összefüggéseiktől megfosztva csak a képiségük marad. A fényképezőgép egy nagyon igazságos eszköz, inkább az, mint realista, az összes képponttal egyenlően bánik, és ez alól nem lehet kivétel. Ha sikerül a képalkotás ezen döntő mozzanatát minden megértési szándék nélkül elfogadnunk, mélyebb és lényegibb rétegek tárulnak fel. Ez az a pillanat, amikor lényegtelenné válik egy kép időbeli státusza.

„Tárgyak, szövegek stb. akár a molekulák az »őslevesben« szabad (véletlenszerű) mozgásuk közepette megkeresik a maguk költői értelemben vett »geometriai helyüket« Az emberre hárul a feladat, hogy egyfelől a létrejött

költőiséget észrevegye, másfelől fogalmi készletét hozzáadva, belevetítve az amúgyis létrejövő formai-érzéki szépségeket (kavics, táj stb.) költőivé alakítsa.”

(Erdély Miklós: *A költészet mint ön-összeszerelő rendszer*, 1973)

Képlista a Fortepan-képekhez:

Évszám: 1930
Képszám: 07466
Találat: 14851 / 107678
Orig: FORTEPAN

Évszám: 1929
Képszám: 07856
Találat: 13369 / 107678
Orig: FORTEPAN

Évszám: 1930
Képszám: 11925
Találat: 14778 / 107678
Orig: KURUTZ MÁRTON

Évszám: 1954
Képszám: 16378
Találat: 47878 / 107678
Orig: KURUTZ MÁRTON

Évszám: 1939
Képszám: 20141
Találat: 26736 / 107678
Orig: FORTEPAN

Évszám: 1966
Képszám: 31510
Találat: 77901 / 107678
Orig: PÁLINKÁS ZSOLT

Évszám: 1949
Képszám: 32845
Találat: 43328 / 107678
Orig: KOVÁCS MÁRTON ERNŐ

Évszám: 1917
Képszám: 41590
Találat: 9492 / 107678
Orig: JULI

Évszám: 1964
Képszám: 44546
Találat: 72852 / 107678
Orig: KORENCHY LÁSZLÓ

Évszám: 1955
Képszám: 51758
Találat: 49395 / 107678
Orig: NAGY GYULA

Évszám: 1953
Képszám: 51840
Találat: 46643 / 107678
Orig: NAGY GYULA

Évszám: 1942
Képszám: 60387
Találat: 33705 / 107678
Orig: ZSANDA ZSOLT

Évszám: 1972
Képszám: 65946
Találat: 90718 / 107678
Orig: MAGYAR RENDŐR

Évszám: 1915
Képszám: 73324
Találat: 7639 / 107678
Orig: BABARCZY ESZTER

Évszám: 1939
Képszám: 83879
Találat: 25589 / 107678
Orig: EBNER

Évszám: 1951
Képszám: 91439
Találat: 45003 / 107678
Orig: UVATERV

Évszám: 1972
Képszám: 98186
Találat: 90098 / 107678
Orig: UVATERV

Évszám: 1967
Képszám: 118484
Találat: 78985 / 107678
Orig: MHSZ

Évszám: 1969
Képszám: 128615
Találat: 83172 / 107678
Orig: BAGI GÁBOR /
BAGI RÓBERT felvétele

Évszám: 1916
Képszám: 132130
Találat: 8269 / 107678
Orig: BARJÁK ANDRÁS

Évszám: 1969
Képszám: 135700
Találat: 83024 / 107678
Orig: SÜTŐ ANDRÁS ÖRÖKÖSEI /
ÚJ ÉLET SZERKESZTŐSÉG felvétele

Barnaföldi Anna

Erdély Miklós: *Aranyfasisztáim* (részlet), 2014. Digitalizált 16 mm film, 5 perc 11 mp,

A 16 mm-es digitalizált filmben Erdély Miklós *Aranyfasisztáim* című versének részletét használtam. A film készítésekor a szöveg, a szavak, az üzenet tartalma határozta meg a vizuális megjelenítést. 16 mm-es üres filmszalagra betűnként, írógéppel gépeltem be a versrészletet. Egy-egy betű 10-10 filmkockára lett beütve, hogy a betűk egyenként a szem számára is olvashatóvá váljanak. A film alatt a vers hallható kánonszerűen. Több szereplő, különböző generációk olvassák föl a verset. Köztük az eredeti hang, Erdély Miklósé is hallható.

„Most, hogy negyven év után első felháborodásomból
felocsúdtam,
most, hogy a természetes és mesterséges hullahegyek
mérete kiegyenlítődni látszik,
most, hogy a »fasiszta itt minden« gyanúja kezd
belém fészkelődni,
hogy az anyaméhbe egyenként bevagin bevaginozott,
bewagonírozott lelkeket számlállok,
csak munkára viszik, levegőre, vidékre, szebbnél-
szebb hegyes-völgyes vidékre,

hogy a kórházak a rokonokat, barátokat, elmengetésítik,
hogy csak a túlvilágra viszik őket dolgozni, túlvidék-
re friss levegőre, hogy a túlvilág egészséges, de üzenni onnan tilos,
hogy munkaerőre odaát is szükség van,
vagy ha nem is, valamire csak jó, aki egyszer már élt és dolgozott,
mert ahogy a németek, úgy odaát sem estek a fejük lágýára.
A jóhiszemű nyuszik nem a semmibe gázolognak el.
Hiszem a jót, mint egy melanéz.”

(Erdély Miklós: *Aranyfasisztáim*, 1985)

Barnaföldi Anna

Hangos-vezető, 2018.

A kiállításon kölcsönözhető hangos-vezető nem a megszokott szolgáltatást nyújtja. Az audio-guide-ban egy hangmontázs hallható, mely az Artpool oldalán megtalálható eredeti Erdély- előadásokból lett összeválogatva.

Czene Márta

Erdély-szám, 2018.

1. Az Erdős-szám azt mutatja, hogy egy tudós publikálását tekintve milyen messze van Erdős Pál matematikustól.

1.1.1. Erdős Pál Erdős-száma 0.

1.1.2. Aki közös cikket írt Erdőssel, annak Erdős-száma 1.

1.1.3. Aki közös cikket írt 1-es Erdős-számú szerzővel, de Erdőssel nem, annak Erdős-száma 2.

1.2. Az Erdős-szám nem értékmérő.

1.3. A Nobel-díjasok közül mégis többek Erdős-száma alacsony.

2.1 Az Erdély-szám azt mutatja, hogy egy művész kiállításait tekintve milyen messze van Erdély Miklóstól.

2.1.1. Erdély Miklós Erdély-száma 0.

2.1.2. Aki kiállított vagy közösen készített művet Erdély Miklóssal, annak Erdély-száma 1.

2.1.3. Aki kiállított vagy közösen készített művet 1-es Erdély-számú szerzővel, de Erdéllyel nem, annak Erdély-száma 2.

2.2. Az Erdély-szám nem értékmérő.

2.2.2. A kortárs magyar művészeti szcena vezető alakjai közül mégis többek Erdély-száma alacsony.

3.1. Az Erdély-szám nem hasonlít az Erdős-számra, mint ahogy a művészeti helyzet sem hasonlít a tudományosra.

Czene Márta

Hallasz még engem? 2018. Akрил, farost 130x107 cm

Erdély Miklós sok művéhez adott értelmezési kulcsot vagy kiindulópontot, kutatói ezek segítségével szokták műveit értelmezni. Engem az érdekelt, hogyan lehetne friss tekintettel, kapaszkodók nélkül, mintha egy ismeretlen szerző művét néznénk, megközelíteni Erdély egy munkáját.

A *Rejtett paraméterekkel*, a szöveggel és a hangjátékkal foglalkoztam ilyen módon. Ezzel kapcsolatos asszociációimból készítettem el a saját értelmezési kísérleteimet, kapcsolódó gondolatmenetemet bemutató, modellező festményt. A címe Erdély hangjátékának női szereplőjét idézi. „Hallasz még engem?” Különösen érdekesnek tartottam a női szerepet, valamint a férfi és a női hangok hol összefonódó, hol egymást elveszítő dialógusát.

Dorsánszki Adrienn

Ön Azonos? 2018. videóinstalláció

Az ismétlés, a hasonló, az ugyanolyan. Mi a különbség? És mi ennek a jelentősége?

Hét-nyolc éves kor körül van az a játék, ahol a gyerekek utánozni kezdik egymást. Az egyik gyerek elkezd a másik gyerek mozdulatait, gesztusait és szövegét ismételni. Egy ideig ez nagy móka, mígnem idegesítővé válik, és a másolt elkezd kimenekülni a helyzetből. Ha elég ügyes, akkor keres valami hibát a másoláson, valami eltérést, és abba belekapaszkodva megfordítja

a szerepeket. Ő kezdi el másolni a már nem funkcionáló másolót. Ha tökéletesen történik a másolás, akkor nem marad más, mint a tetőpontig fokozott idegességből adódó ordítózás, miszerint „most már hagyj abba!” A pszichodráma is használja ezt a játékelemet, az én tudatosítására. Gesztusaink, beszédhordozásunk olykor számunkra olyan természetessé válik, hogy nem látjuk/halljuk magunkat kívülről, viszont egy megduplázott én segíthet realizálni cselekedetünket. A játék annál hatásosabban működik, minél többen vannak és minél pontosabb az ént másoló ember a játékban.

Szerepekbe raknak bennünket, és mi is választunk szerepeket. A szerepekben az én kiismerése minden szinten nehéz. Az egyedül mozgó én, a munkakörnyezetben mozgó én, a családban mozgó én, a társadalomban mozgó kollektív ének... Pedig mindegyik dinamikája eltérő lehet, még ha hasonlóságot/ismétlést vagy azonosságot is vélünk felfedezni közöttük.

Filó Veronika

Találkozás, 2018. Digitális nyomtatás, 29x21.5 cm

Erdély Miklóssal találkozni szerettem volna. Azt szerettem volna, ha itt és most, az alkotás pillanatában valami jelt ad nekem. Valahogy átfordul a viszonyunk, őszintén szerettem volna szeretni őt. Amiket írt, hozzám nem állnak közel. Filmjeitől borzongok, édesanyja szellem(iség)étől rettegek. A *Hűség* című alkotását szeretem, az anekdoták róla kíváncsivá tesznek, és elszomorít, hogy nem ismerhettem meg őt mint pedagógust. Egyszerűen az ambivalenciát szerettem volna egyértelműbbé tenni, és ha marad is megfoghatatlan... fogadjam el...

Ez a képregény, melynek alkotói folyamata úgy indult, hogy pukifóliával és gombostűvel a kezemben vártam, csak vártam, nekem inkább olyan, mint 19 darab lefotózott váratlan - és boldog pillanat.

Megtörténik a találkozás.

Így már minden más.

Így már nekem is van Erdély Miklósom.

Fusz Máttyás, Knetik Andrea

Hordozható résrajz-eszköz utazáshoz, 2018.

A kétirányú időfolyamat a szerkezet által tekercselt papír haladása képviseli és jeleníti meg. A résrajz készítője csak a közlekedési eszköz ablaka előtt elsuhanó tájat nézi, keze alatt a papír a rajztábla síkján a haladási iránynak megfelelően mozgatható. Így a tekercs végére érve egy olyan motívumszériát látunk, ami a fókuszát kereső tekintet szerkezetét meghatározva mutatja be.

Koller Margit

Helytelen identitás, 2017–2018. Lentikuláris nyomtatás

2016 óta fotózom a nyolcadik kerületet, amióta kiköltöztem onnan. A kerület példáján keresztül kirajzolódnak azok a dzsentrifrikációs folyamatokkal összefüggő városépítészeti átalakulások, melyekben a korábbi, összetett területi identitást jelentő épületeket földig rombolva, annak helyére egy teljesen új, globálisan akárhol elképzelhető, identitás nélküli kerületet húznak fel. Úgy gondolom, hogy az embert aktuálisan körbevevő szellemi közeg szimbolikus, de közvetlen manifesztációja kell legyen az embert körbevevő tér, ami képes visszahatni a közegre. Tervekkel és álmokkal rendelkező egyének nélkül nincs közeg, közeg nélkül nincsenek *helyek*, *helyek* nélkül nincs egészséges társadalom.

Az ingatlanspekuláción felül megtérül-e egy terület életébe olyan radikálisan belenyúlni, hogy az ott élő közösség szinte teljesen lecserélődjön? A korábbi arcát a problémákkal együtt végleg megszüntetve kiépülhet-e egy új, az új teréhez kapcsolódni képes közösség? Mennyiben a pulzáló változás természetessége ez és mennyiben hamis és káros problémakezelés? Steril helyen mennyire steril egy közösség? Ha nincs *helye*, túlél-e egy közeg? A lentikuláris képem egy nézőpont-váltogató kérdésselvetés a *helyről* és az identitásról.

Koller Margit

Tútelített oldat II. 2018. Installáció

Az installáció három sószoborból áll: egy fül, egy szem és egy száj (nem hall, nem lát, nem beszél), parajdi sötömbből kifaragva. További tartozéka három tál, melyekben épp annyi víz áll, ami a só-testrészek vízbe helyezésétől számított rövid időn belül részben feloldja azokat addig, amíg a folyadék tútelített oldattá nem válik. Efemer kísérletemben azt a kérdést feszegetem, *meddig érdemes a langyos vízben ázni?*

Kozsuhárov Zsuzsanna

Nem norma, 2018. Rövidfilm

Alkotótársak: Balázs István, Benkő Gréta, Bognár Berta, Csoszor Kinga, Dezső Réka, Dravec Enikő, Dulin Dorka, Faragó Eszter, Fecser Noémi, Halcsik Bálint, Horváth Dóra, Kardos Virág, Konecsni Petra, Konics Lili, Kovács Dóra Napsugár, Kovács Tamara, Kőrösi Dorottya, Kumli Kata, Markos Laura, Markó Nikolett, Nógrádi Benedek, Pákozdi Zita, Pálhegyi Júlia, Radics Petra, Rinth Alexa, Sály Anna, Somogyi Lili, Székely Áron, Varga Jázmin, Varjú Eszter, Végh Veronika, Zavodnyik Barnabás (a Madách Imre Gimnázium diákjai) Dancs István, Lipták Ágnes, Mező Ferenc, Novák János, Rezsabek Levente, Zérczi Attila

Az alá- és fölérendeltség félreértése számos frusztrációt okoz. Ezt sokfajta emberi kapcsolaton keresztül tapasztaljuk meg: család, iskola, munkahely...

Alkotásunk olyan hétköznapiak tűnő eseményeket foglal keretbe, mutat be egy-egy jelenettel, amelyek összefüggő láncszemek. Minden láncszem egy-egy vonás. Egyel kevesebb ilyen vonással is sokkal szebb a valóság. Azért festettük le ezt a képet, hogy eltépjük.

Kristóf Gábor

Felfüggesztett hadititok, 2018. Elektrosztatikusan töltött porfestéssel bevont acél polcelemek, 610x305 mm/db

„Jelen kiállításon kísérletet teszek arra, hogy felhívjam a figyelmet a hadiipar minden egyebet maga alá gyűrő öntörvényű mechanizmusára. E jelenség tudatbeszűkítő, személyiségroncsoló következményei az ismeretlennel szemben álló emberi lény létének alapjait érintik.” (Erdély Miklós az 1984-es bécsi Orwell-kiállításra készített *Hadititok* című művével kapcsolatban.)

RAL 1039-F9 Sand beige

RAL 1040-F9 Clay beige

RAL 6031-F9 Bronze green

RAL 6040-F9-Light olive

RAL 7050-F9 Camouflage grey

RAL 8027-F9 Leather brown

RAL 8031-F9 Sand brown

RAL 9021-F9 Tar black

A német hadiipar által alkalmazott kamuflázs alapszíneket a RAL F9 rendszer foglalja magába. A színskálát 1961-ben dolgozta ki és standardizálta a RAL intézet. A paletta információi nyilvánosak, ellenben forgalomban a hivatalos színek nem elérhetőek. A RAL által hitelesített, részletes információkkal ellátott színkártyákon kívül a skála színei viszont semmilyen más, használható formában nem elérhetőek.

Kútvölgyi-Szabó Áron

Lehetőségvizsgálat, 2018. Installáció

A *Lehetőségvizsgálat* című munka olyan ismeretelméleti kérdéseket jár körül, amelyek fókuszában a képesség és a térbeliség tudásban betöltött szerepe áll. Az installáció eredeti formájában az Óbudai Társaskör Galériában volt látható 2017-ben a *Gettier barlangja* című egyéni kiállításon, ez alkalomra átdolgozott változatában olyan kvantummechanikai jelenségek kapnak főszerepet mint a hullám-részecske kettősség, a komplementaritás elve vagy a Heisenberg-féle határozatlansági reláció.

Ez utóbbi a megismerés alapvető korlátjára mutat rá, arra, hogy még tudományos ismereteinkhez is minden esetben hozzátartozik valamilyen fokú

bizonytalanság. Illetve, hogy bizonyos információk minél pontosabb meghatározása szükségszerűen vezet egy más típusú jellemző annál pontatlanabb detektálásához. A kettő egyidejű megragadása nem lehetséges, döntenünk kell, hogy például egy elektron esetében annak részecske- vagy hullámjellegéről akarunk-e többet tudni?

Az installáció elemei a különböző síkbeli leképezéseken és anyagmintákon keresztül a „tudás-maximalizálás” lehetőségét, buktatóit és problematikusságát kísérlik meg bemutatni. A körbejárásra komponált tárgyegyüttes továbbá maga is arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyoldalú megragadás, a különböző – egymásnak akár ellentmondó – nézetek negligálása miképpen vezethet fals következtetésekhez, téves interpretációkhoz – a tudás illúziójához.

Szécsényi-Nagy Lóránt

Digitális kópia, 2018. Multimédia installáció

Az installáció az eredeti és másolat viszonyát vizsgálja az analóg- és digitális képalkotás technikai médiumait használva. A mű a Magyar Képzőművészeti Egyetem főépületében működő camera obscura egy pontját digitálisan mintavételezi és azonos időben egy másik térben rekonstruálja, így kiterjesztve, duplikálva azt. A lyukkamera mattüvegén felsejlik a mintavető szerkezet sziluettje, mely ugyanakkor elfedi a mintavétel pontját. A szemlélő a szerkezet körül megjelenő aktuális Andrassy úti látványából sejtheti a hiányzó képpontot, mely digitális másolatát ott, helyben egy apró színes LED reprodukálja. Innen egy rádióadó továbbítja a színekódú alakított jelet a kiállítás egyik termébe. Ott az installáció másik fele, egy lámpa, színhelyesen jeleníti meg a valós időben továbbított adatokat, kiterjesztve a mintavételezett kép adott pontjának színét a térbe.

GRUPPO TÖKMAG + Müllner András

Kőzfal, 2018.

A *szürke város* toposz a köztér 1989 utáni vizuális demokratizálódásával megdőlt. Az új korszak sok olyan városképi elemet és színt hozott, melyek a mából visszatekintve a legminimálisabb esztétikai igényeknek sem felelnek meg. Mára

lassan eltűntek a klasszicista épületek lila üzletportáljai, de a rendszerváltás idején hirtelen megemelkedett vizuális ingerküszöb azóta is felfelé tolódik. Akciónk a város tűzfalain elszaporodó, a giccs határát súroló színes murálokat igyekszik ellenpontoszni (az utcán ritkán megjelenő) oldott tökéletlenséggel.

Zalavári András

Egy hernyó relativitása, 2014–2018. Háromcsatornás videóinstalláció

1. Nem Ön körül forog a világ, hanem a hernyó körül!
2. Ha Ön egy hernyónak érzi magát, akkor jelentős.
3. Ha hernyónak érzi magát, Ön nem ez a hernyó
4. Ha Ön ez a hernyó...
5. Körülöttem forog a világ
6. Csak körülöttem foroghat a világ

))
(o_o)(,)(,)(,)

Zékány Dia

Komment, 2018. Vegyes technika

Túlterhelt, rendetlen enteriőrökkel, a közvetlen környezetemben lévő kaotikus lakóterekkel, intim életterekkel foglalkozom. Festményeim a tárgyak által meghatározott környezet és ember viszonyát tanulmányozó alkotói vizsgálódás lenyomatai. Olyan „közös nevezőt” kerestem Erdély Miklós munkásságában, ami közvetlenül kapcsolódik érdeklődési körömhöz, a rend és a rendtelenség, valamint a mögöttük meghúzódó pszichológiai jelenségek megfigyeléséhez. Így találtam rá *A költészet mint ön-összeszerelő rendszer* című művére:

„Ha szobád elég rendetlen, vagy méretéhez képest túl sok tárgyat vagy kénytelen benne tárolni, ha érdeklődési köröd eléggé kiterjedt és főleg ha ez a szoba legalább időnkénti tevékenységed szintere is, észre kell vened, hogy bizonyos helyeken költői csomópontok jönnek létre, kifejező összefüggések szerveződnek anélkül, hogy ehhez tudatosan hozzájárulnál.

(Végül semmihez se mersz majd hozzányúlni, nehogy szobádnak ezeket a »virágait« szétkuszáld.)

A kiállítási teremben ezek a »stószok« könnyebben bevallják költői rendszerüket, mint környezetükbe ágyazva, és gyakran intenzívebb, ugyanakkor finomabb tartalommal bírnak, mint a kifejezetten kiállítási célra készült konstrukciók.”
(Erdély Miklós: *A költészet mint ön-összeszerelő rendszer*, 1973)

A kiállított munkámat a saját tematikám és az Erdély munkáiban (főként festményein, rajzain, kollázsában) fellelhető jellegzetességek összehangolásával igyekeztem létrehozni.

**ERDÉLY MIKLÓS
ÉS A MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETI EGYETEM
(1946 – 2018)**

„...köztünk szólva vacak egy régiség ez az újság. Nagyon elegendem van belőle.”

1. Mi újság?

Ma már eltűnőben lévő médium, de valaha az emberek olvastak újságot, s az újságközlemény a napi életükben néha nem várt, néha előre tervezett következményekhez vezetett: Gagarin szovjet űrnagy űrrepülésének híre az Esti Hírlap rendkívüli kiadásában 1961 április 12.-én (szerda délután, de már április 13 csütörtöki dátummal, vö. a holnapi újság) például egy tragikus kimenetelű házibulihoz,¹ egy „feljelentő” cikk a párt központi lapjában, 1973 aranyvasárnapi megjelenésre időzítve pedig több éve működő, független avantgárd kiállító és találkozóhely betiltásához, illetve a résztvevőkkel kapcsolatos nyomozásokhoz.²

Az újság angolul news, ami a now, a most szóból keletkezett (vö. még nouvelle, Nachricht), illetve Zeitung, journal – utóbbi kettő az idő és a (mai) nap konnotációkkal teljessé teszi a potenciális szemantikai mezőt, míg a sajtó kifejezés visszavezethető Gutenberg találmányára, az átfunkcionált szőlőprésre, mely a publikáció (publishing), tehát a közzététel eredeti eszköze. A tömeg vagy nép, szelídebben: olvasók, állampolgárok, fogyasztók, előfizetők e sajtótermékek révén tájékozódtak a világban többszáz éven át, s ez a helyzet alakult át alapvetően épp azon történeti időszak alatt, melyhez jelen kiállítás is tartozik.

Erdély Miklós is újságolvasó volt. Kiderül ez számos előadásából, írásaiból, verseiből, műveiből, melyekben az újság hivatkozásként vagy akár konkrétan megjelenik. Példa lehet az *Aranyfasisztáim* című vers, illetve az *Isméltélelméleti tézisek* kapcsán készített fotósorozat.³ Az újság a személyessel szemben a nyilvánosság, a külvilág, a (tömeg)médium mint üzenet, ld. még: *Újságtorta*.⁴

Vilém Flussert idézve közterek és privát terek viszonyáról: „... magánterekben írunk, majd közreadjuk a nyilvános térben. Ha az üzenethez szeretne valaki hozzáférni, ki kell mennie a nyílt térre, megszerezni a szöveget, hazavinni azért, hogy elolvashassa. Ez a dialektika a magánjellegű

alkotás és a megjelentetés között, ez a politika dialektikája is. A politika megkülönböztetést jelent a magán-szféra és a köz-szféra között. Az *oikai* és az *agora*, vagy a *domus* és a *fórum* között. Ez az ingaszerű használat: Kimegyek a magán teremből a közterületre azért, hogy információt szerezzek. Megszerzem az információt a közterületen és hazaviszem azért, hogy dolgozzam rajta és tároljam. Ez a politikai tudat dinamikája. Hegel, mint Önök is tudják ezt, „boldogtalan tudat”-nak nevezte. Azt mondta: „Amikor elhagyom otthonomat, hogy meghódítsam a világot, elvesztem önmagam. Aztán amikor hazamegyek, hogy megtaláljam önmagam, elvesztem a világot.”⁵

A társadalmi nyilvánosság napjainkban újra szerkezetet váltott, a XVII-XVIII. század óta először: míg a televízió egy ideig folytatta a nyomtatott sajtóval megkezdett hagyományt és jól ellenőrizhető otthonülőkké változtatta az állampolgárokat, az internettel, különösen annak mobil változatával mindez alapvetően átalakult. A jól ellenőrizhetőség maradt, de már az otthontól vagy bármely nyilvános tértől függetlenül, míg a privát tér vagy nyilvános tér megkülönböztetése ebben a kontextusban elvesztette a jelentését. Leginkább a köztés időkben és a *nem-helyeken* próbálnak az emberek a mobiljuk révén tájékozódni, s leggyakrabban nem valamely hivatalból szerkesztett, profi, szakmai, hanem „ismerőseik” által megosztott másodlagos vagy harmadlagos forrásból, esetleg egy szorgos twittelőt vagy youtubert követve, aki bármely pillanatban jelezheti egy-egy pittyegéssel, hogy „van valami új”, függetlenül attól, hogy a „követő” százezrek, milliók éppen mikor és hol vannak, mit csinálnak – a pavlovi reflex működik: előbb a média, aztán a valóság. A figyelem és az információ is fragmentált, esetleges, vagyis tömeges és rosszul strukturált – már ha a klasszikus értelemben vett minőségi kritériumokat próbáljuk alkalmazni. Ha nem, akkor az iménti jelzőknek nincs semmi értelme. Mi köze van mindennek a címben jelzett témához?

A 21. századi permanens jelen illúzió, a hiszterizált, állandó készenlét valami eljövendőre és egyben a réginek, elavultnak tekintett tegnapi, a „retro” mellőzése egyet jelent a történelmi tudat, tágabban a kultúra elhagyásával. Mindez aktuális tendenciaként észlelhető, de nem kizárólagos és talán még változtatható. Erdély Miklós munkásságának egyik fő motívuma az információzárlat elleni tiltakozás volt, amihez kapcsolható jelen bemutató tágabb értelemben vett kontextusa, az új típusú infogazdaság és alkalmi

tanulságai, ambivalenciája. Az is, ami hasznos és az is, ami haszontalan. A már eltűntnek vélt újságok, hírek, tények újra feltűnnek éppen az imént a köznapi használat felől megrótt posztinformációs hipermedium, a minden háztartásban és háztartásokon kívül is elérhető internet potenciálja révén. S így a 19-20. századi kávéházi szubkultúra különidejű privát élményei a nosztalgikus aurától megfosztva válnak párhuzamos jelenné, hiszen a folyamatosan önmagát felülíró webkettő palimpszeszt mellett az időtlenné felfelhősített újdonságarchívumi „big data” is egyszerűen böngészhető. Az anekdoták és mítoszok helyett a nyomtatott szó és kép (tendenciájában a *teljesség felé* tartó) reanimált corpora mint a történelmi nyilvánosság érzékelhető epidermisze vizsgálható, értelmezhető, alkalmasint kezelhető. Persze nem mutat meg mindent, de kellőképpen egzakt lehet, új típusú megértést generálhat arról, amiről azt gondoltuk korábban, hogy már jól ismerjük. Az új technikák új módszereket is jelenthetnek a történelmi tudat és a kultúra számára.

Bár a globalizálódott emberiség legnagyobb problémája a 21. század második évtizedének végéhez közeledve valószínűleg a klímaváltozás, talán az emberi mikroklíma alakulása, vagyis az egyén, a sors tudata, tudomásul vétele, a megélt privát történelem sem lehet közömbös. Ha a kultúrateremtő és kultúramegőrző aktivitás általánosan mellékesnek, mellőzöttnek, lényegtelen akcideneciának minősül valamely hatalmi szándék vagy globális divat számára, az nem kevés veszélyt rejthet: például oka és katalizátora lehet az említett globális probléma eszkalálódásának. „Az ember illetékességét saját élete, sorsa tekintetében tudomásul kell vennie, ahhoz minden határon túl ragaszkodnia kell.”⁶

2. (1946–1956)

„Bántódások. Iskolai bántódások”

A Szabad Nép, a Magyar Kommunista Párt központi lapja 221. száma 1946. október elsején kedden piros betűs címlappal és Rákosi Mátyás fotografikus portréjával jelent meg. Erdély Miklós az előző napon, 1946. szeptember 30-án hétfőn iratkozott be a Képzőművészeti Főiskola első évfolyámára, szobrász szakra.

A Szabad Nép hétfőn nem jelent meg. Az előző, szeptember 29. vasárnapi 220. szám ugyancsak piros betűs, abból az alkalomból, hogy megkezdődött az MKP III. kongresszusa. A 6. lapon a *Kommunista művészek kiállítása* című cikkből megtudhatjuk, hogy e tárlatot a párt V. kerületi szervezete rendezte. „Gondos rendezés, körültekintő összeállítás uralkodik a termekben, sehol semmi kirívó vagy bántó részlet. A magasszínvonalú átlag a magyar festészet és szobrászat magas rangú egységét hirdeti. Nem fenyegeti az uniformizálás veszélye, mert csupán a kitűnő minőség és a fejlett ízlés feltételeihez alkalmazkodik. Csak az igazi tehetség lehet annak záloga, hogy ennyire eltérő áramlatok, felfogások tökéletes harmóniában jelentkezessenek. A kiállítók mindegyike komoly értéket képvisel.” A cikkíró név szerint is felsorol elég sok kiállítót, csoportokba rendezve, rövid értékelésekkel, amit itt elhagytunk: Kmetty János, Bokros Biermann (sic!) Dezső, Ferenczy Noémi, Vedres Márk, Varga Oszkár, Háy Károly, Bán Béla, Beck András, Korniss Dezső, Schubert Ernő, Szántó Piroska, Novotny Emil, Bornyik Sándor, G. Szabó Kálmán, Beck Judit, Oelmacher Anna, Papp Gyula, Lossonczy Tamás, Martyn Ferenc, Berda Ernő, Nolipa István, Jakovits József, Forgács Hann Erzsébet, Földes Lenke. A cikk konklúziója: „A művészi munka bőségét épp ez a gazdag és dicséretes sokoldalúság biztosítja, mert csak széles alapokra épülve, minden irányt kihasználva alakul majd ki a jövő képzőművészete.” Mondhatnánk, ez rövid távon nem jött be, többek között ugyanezen szerző aktív asszisztálásával, aki alig 3 év múlva már így ír: „Nincs olyan területe a társadalmi életnek, ahol Sztálin kezdeményezése, ideológiai és szervező működése ne eredményezett volna gyökeres fordulatot a haladás irányában. (...) Sztálin kétségtelenné tette, hogy csak a pártszerű művészet fejlődésképes, s hogy az erősen kifejlett osztályellentéték közepette csupán a munkásosztály élcsapatának történelmi feladatát kifejezve van mód jó műveket létrehozni. Tőle származik a művészet proletárirányzatának, a szocialista realizmusnak a meghatározása.”⁷

Erdély Miklós az 1946/47-es tanévet töltötte a Képzőművészeti Főiskolán. „... a főiskolát otthagytam pont azért, mert elkezdett szocializálódni, és utána Bokros-Birman⁸ műtermébe jártam” – mondta egy jóval későbbi interjújában.⁹ Szenes Zsuzsa még későbbi emlékezése szerint „... elsőre nem vették fel az egyetemre, akkor elment a Képzőművészeti Főiskolára szobrásznak egy évre, bár továbbra is építésznek készült.”¹⁰ Valószínűleg mindkét megközelítés igaz, Erdély 1947 ősztől már a műszaki egyetem hallgatója.¹¹ Az MKE levéltárban

az 1946/47-es tanév anyakönyveinek azon kötetei,¹² melyben Erdély is szerepel, vagyis az első és második évfolyam, az első szemeszterben 165 a másodikban 149 beiratkozott hallgatót sorol fel és az akkori szokások szerint az anyakönyvi lap megfelelő oldalai tartalmazzák a hallgatók által felvett kurzusokat az előadások, szemináriumok és gyakorlatok meghirdetett címe, az előadó tanár neve, heti óraszám szerint, valamint a látogatás igazolását. Erdély az első félévben a 75., a másodikban a 66. lapon szerepel, s ugyanazon kurzusokat vette fel (zárójelben a heti órszám): Mintázás, Kisfaludi-Stróbl Zsigmond (20), Alakrajz, Ferenczy Béni (2), Ábrázoló geometria, Krocsák Emil (2), Esztétika, Dr. Takács Menyhért (1), Bevezetés a geometriába, Krocsák Emil (2), Erasmus, Montaigne, Goethe, Dr. Cs. Szabó László (2), Lélektan, Dr. Takács Menyhért (2). Építészeti enciklopédia, Gerlóczy Gedeon (1). Összesen heti 32 óra melyből 20 óra mintázás, vagyis műterem – az óraterhelés nem nagyon különbözött a maitól.

A névsorban találunk olyan hallgatókat, akikkel Erdély a későbbiekben is kapcsolatban maradt, mint Csernus Tibor¹³ vagy Vigh Tamás.¹⁴ A tanárok közül szempontunkból az építész Gerlóczy Gedeont és Cs. Szabó Lászlót lehetne kiemelni. Cs. Szabónak is az 1946-os őszi félév az első hivatalos szemesztere, kinevezésének dátuma alapján.¹⁵ Nagy lelkesedéssel kezdte az oktatást, több kurzust tartott, majd a könyvtár vezetését is rábízták.¹⁶ Később így emlékszik erre az időszakra: „A második világháború után kineveztek a művelődéstörténet tanárának a Képzőművészeti Főiskolán. Szabad kezem volt; úgy bánhattam a tananyaggal és a lelkekkel, mint a lány viasszal. Görögország és az ógörög műveltség felfedezését választottam ki első kísérletnek. (...) Lesz rá hallgatóm? – tűnődtem napokig az első óra előtt. Alig tudtam átfurakodni az éhes, kopott, ragyogó fiatalokon a dobogóra. Csontváry Tivadar roppant vászna, Mária Kútja volt kifeszítve a szemközti falra;¹⁷ a diákok akarták. Hozzá tartozott a haza újjáalapításához. Egy évig beszéltem zsúfolt teremnek; szemközt szűnyogtestű, szentföldi asszonyok meregették a vödrüket, alattam úgy hallgattak a borzosok, mint a megtért hajósra, meseországok csobogó szájú, friss szemtanújára. De hiszen én se jártam ott, én is olyan voltam, mint ők! A vágyamat beszéltem ki. S másokét: Berzsenyi, Hölderlin, Keats sóvárgását. Egyszer két lány behozott közprédának egy kosár cseresznyét, ettek, köpték a magot s figyeltek; nem is tudták, mennyire görögök.”¹⁸

1949-ben¹⁹ már egyiküket sem találjuk a tanári listán, ahogy a Csontváry-festményeket sem a falakon. Utóbbiak több külföldi kiállításon vettek részt, meglehetősen kalandos a történetük,²⁰ amiből itt közvetlenül az az érdekes, hogy nagy festmények a háború utáni 1946-os kiállítást²¹ követően egy ideig a főiskolán voltak láthatók.

Kondor Béla 1950-ben kezdte a főiskolát²² és 1956 májusában diplomázott. Erdély Miklós 1953-54 táján ismerkedett meg vele, aminek később életreszóló barátság lett a következménye.²³ Erdély többször járt nála a főiskolán, mint az későbbi emlékezéseiből kiderül: „Akkor harmadéves volt a főiskolán, amikor megismerkedtünk...” illetve: „... amikor bementem a főiskolára, akkor rajzolta a Dózsa-sorozatot, azt megnéztem, azon is nagyon meglepődtem...”²⁴ A készülő Dózsa-sorozat²⁵ Kondor diplomamunkájának a része volt, mint az olvasható a nyilvános diplomavédés gépelt jegyzőkönyvében. Kondor a védésen technikai értelemben tárgyyszerű és szinte túlzottan részletező, míg az interpretációt kerüli.²⁶ Nem így Erdély, bár jóval később:

„56-ban az *Új Hangban* már megjelent egy ilyen próbálkozása, furcsa, hogy senki nem gondolt rá, hogy ez összefügg az '56-os eseményekkel. Döbbenetes, hogy '56 márciusában, mikor még viszonylag nyugalom volt, egy nagy rézkarca megjelent az *Új Hangban*, valami olyan címmel, hogy *Készülődés a forradalomra*. Nem tudom, ismeritek-e ezt a rézkarcot? Egy ilyen szekérszerű dolog látható. Tudni kell, hogy Kondor nagyon erősen vonzódott a technikához. A Nárcisz eszpresszóban, a Váci utca végén minden délelőtt meg lehetett találni, ahogy az *Autó-Motort* olvasta, ez is nagyon fontos és jellemző rá – én ilyesmit egyáltalán nem olvastam, nem érdekelt.”²⁷

Az *Új Hang* nem közli a grafika címét, a megjelenés időpontja augusztus, de a történelmi események tudatában utólag azért beelátható a *forradalom előérzete*.²⁸ Különösen, hogy Erdély az idézett interjúban utal az 1956-os akciójára is: „Ötvenhatban csináltam is olyan dolgokat, művészeti téren (...) – ezt majd más alkalommal... –, amit szintén Kondor érdeklődéssel, de egy kicsit, tudod, úgy nézte ezeket a dolgokat, mint a tyúk a piros kukoricát...”²⁹ Az *Őrizetlen pénz az utcán*, vagyis az 1956 november 2-án és 3-án lezajlott pénzgyűjtési akció a maga idejében is átszakította a nyilvánosság gátját: két fénykép és több írásos beszámoló jelent meg róla a korabeli sajtóban.³⁰ Az akcióval kapcsolatban jegyezzük itt meg, hogy érdemes minden részletére pontosan figyelni, vagyis arra, mi, hol, hogyan és miért történt, kik voltak

a szereplők, mit őrzött meg belőle a privát és nyilvános emlékezet, mi az utóélete – valami alapvetően új dolog történt ugyanis, aminek akkor még nem volt neve.

Friss hír (mikor ezt írom, s nem, mikor megjelenik) hogy az egyik legmenőbb budapesti műkereskedelmi galéria bemutatja Erdély Miklós fotómozaik műhelyének talán legismertebb darabját, a 2000-ben a Kálvin téri tűzfalról lebontott Fabulon-hirdetést, mely Németh Andrea fotója nyomán készült. Az újra elővarázsolta mozaikot a modell, „Pataki Ági leplezi le és kelti új életre”³¹ 2018 november 5-én. Eredeti helyétől nem messze volt az egyik 1956-os pénzgyűjtő láda. Talán lesz valamikor olyan virtuális Kálvin tér, ahol mindkettőt meg lehet majd tekinteni.

3. Mozaik

„Kész van, ami készül.”

Az 1956-os forradalom utáni megtorlások valamint a kádári konszolidáció korszakától az 1989-90-es változásokon keresztül a nemzeti együttműködés rendszerének kialakulásáig, vagyis a jelenig tartó időszak, másként az elmúlt 60 év részletes elemzésére itt nincs mód – így a közönséget a kiállítással, az olvasót néhány mozaikkocka elhelyezésével biztatjuk az összkép önálló megragadására.

Gyagyaizmus

Altórajai Sándor már mint végzett gyógyszerész, 1958-ban kezdte a főiskolát, végbizonyítványának dátuma 1963. június 30. Erdély Miklóssal 1965-ben Szabó Ákos kiállításán ismerkedett meg, s mint életrajzában olvashatjuk: „Ez a barátság, mely élete végéig elkíséri, művészetére is nagy hatást gyakorol.”³² Az 1967-es *Süllyedjek felfelé / Integető kép / Erdély Miklós portréja* címeken ismert, eredetileg kizsúrizett, mostanában a magyar pop art főművének tartott festmény mellett az 1971. március 5-én a budapesti Mednyánszky teremben nyílt kiállításra kell itt feltétlen utalnunk.³³ Altórajai első és életében egyetlen önálló tárlatát Erdély nyitotta meg a *Gyagyaista kiáltvány* felolvasásával és a kapcsolódó akcióval. Az egykorú sajtó kitüntető

figyelme nemcsak a korizlés nivóját mutatja („halandzsa kiállítás” – írják, s még a rádiókabaréba is bekerül), hanem a hangnem megelőlegzi az 1973-74 körül fokozódó politikai figyelem súlyos következményekkel járó ideológiai kontrollját is. („Hogyan lehetséges az, hogy ennyire nyilvánvalóan „tiltandó” káros sületlenség „támogatást” kap a bemutatkozáshoz ... ?”) Erdély Miklós számos művében állít emléket elhunyt barátjának (A *Verzió* című film, a *Nem sikerült* című vers, az *Aquarell* kiállításon bemutatott *MESA* illetve az egyik utolsó grafikája: *De jó Isten! háromnegyed kettő*). Kettőjük kapcsolata, az egymással beszélgető művek sokasága önálló kiállítás témája lehetne.

Montázselmélet

Halász András meséli: “[19]74 körül ismerkedtünk meg, de igazán jóba ’75-ben lettünk. Az ezt követő négy évben többet voltam vele, mint a feleségemmel, vagy mint ő a sajátjával. Akkoriban úgy szerveztük az életünket, hogy minden nap találkozzunk. Ambivalens viszonyom volt vele mégis. Nem voltam már olyan fiatal, és Miklósban gyakran rivális művészt láttam. Úgy gondoltam, hogy kihasználja az ötleteimet, aztán persze rájöttem, hogy szó sincs erről. Nem ugyanabban a súlycsoportban mérkőztünk. ’75-től ’79-ig minden kiállításán ott voltam, minden egyes alkotásának a születését láttam. A Montázs című eladását én szerveztem meg a Főiskolára mint hallgató. Nagyon megijedt, amikor felkértem rá. Ez volt az első alkalom az iskola történetében, hogy egy kívülálló, egy bizonytalan egzisztenciájú valaki tartott előadást. Kérdezte, hogy miről beszéljen, mondtam neki, hogy amiről akar. Alakult az előadás, megnéztük, átbeszéltük, aztán elkezdtem szervezni, hogy jöjjenek is el meghallgatni. Annyira izgult, hogy végül csak olvasta a szöveget, néha felnézett, és kommentárokat fűzött hozzá, amik persze sokkal érdekesebbek voltak, de sajnos nem maradtak fenn. Kétszer kétórás előadás lett belőle. A diákok nagy része egy szót sem értett belőle, mintha nem történt volna semmi, ment az élet tovább. Egy kis csapat azonban, köztük én is, nagyon érdekelődni kezdett, lelkesek voltak. Találkozni kezdtek Miklóssal, aki ezt nagyon komolyan vette. Ebből lett aztán a Rózsa presszó-kör.”³⁴

Erdély Miklós erről az időszakról, 1983-ban: „Montázzsal mindig is foglalkoztam, sejtethed, mert a filmek közben készültek. Volt egy előadásom a Képzőművészeti Főiskolán ... Két előadás. Mindkettő nagyon nagy előadás volt, és sajnos a szöveg rövidített változatát leadtam a *Világosság*hoz, onnan

átküldték a *Filozófiai Szemlé*hez, hogy ott jelenjen meg és közben ... eltűnt. Volt egy másodpéldányom, azt is elkérte valaki, ... de a nagy salátában – mert az kétszer háromórás előadás volt – megvan. Le volt írva az egész ... az egész montázselmélet ott ki van fejtve a két előadásban. 60 oldalas könyv lehetne.”³⁵

A főiskolai pártszervezet is foglalkozott az előadásokkal, bár némi késéssel, de sem Erdély Miklós, sem Körner Éva nevét nem említi: „Az előadó beszámolt arról, hogy az előző héten lezajlott KISZ taggyűlésen a hallgatók igen jól körülhatárolható csoportja bírálta a főiskolán folyó oktatás tartalmát és színvonalát. Követelték, hogy a főiskolai oktatás tegye lehetővé a művészeti közéletben jelentkező, egy igen szűk csoport által képviselt, s főleg a legújabb nyugati törekvésekkel foglalkozó, azt propagáló tendenciák alapos megismerését. Javaslatukra olyan előadók meghívása szerepelt tanterven kívüli előadások megtartására a fenti témákról, akiknek szemlélete összeegyeztethetetlen a főiskola által képviselt, a marxizmus alapján álló szemlélettel. A pártvezetőség véleménye szerint a fenti nézeteket a főiskola hallgatóinak csak egy igen szűk csoportja vallja magáénak és az ő nézetükben is a fent említett csoport befolyása érvényesül, akik rajtuk keresztül szeretnék a saját érdekeiknek megfelelően befolyásolni a Főiskolán folyó oktatás szemléletét.

A taggyűlés, vezetőségi ülés állásfoglalása, határozata a tárgyalat napirenddel kapcsolatban (felelős, határidő feltüntetésével): A pártvezetőség a KISZ taggyűlésen tapasztaltakat megvitatta úgy határozott, hogy a továbbiakban fokozott figyelemmel kíséri a KISZ munkáját, hatékony elvi támogatást nyújt a KISZ vezetőségének a fenti jelenségek megszüntetéséhez. Ennek érdekében a közeli napokban, legkésőbb nov. 19.-ig a pártvezetőség és a KISZ-vezetőség együttes ülésen vitatja meg a felmerülő problémákat.”³⁶

Idő-móbiusz

Cs. Szabó László 1949-ben úgy döntött, nem engedelmeskedik az otthonról érkezett hivatalnoki parancsnak, mely római ösztöndíjáról idő előtt visszarendelte volna, s így aztán 1948 után először 1980-ban látogatott – akkori neve szerint – a Magyar Népköztársaságba. Programjába egyetlen nyilvános eseményt engedett felvenni, 1980 október 1-jén szerdán 15.00 – 17.00 között két órás előadást tartott Képzőművészeti Főiskolán, melynek 1949 előtt a tanára volt. Előadását így kezdte: “Mondtam az utolsó órán..., harmincegy évvel ezelőtt,”

Aznap, 1980 október elsején Erdély Miklós is előadást tartott *A művészet a változó világban* című konferencián,³⁷ Németh Lajos meghívására. Előadását így kezdte: „Napok óta vizsgáljuk a művészet különös sorsát a változó világban.” Majd a bevezető után felolvasta a *Marly téziseket*.

Cs. Szabó László főiskolai előadásának kezdő mondata, időfelfogása, történeti kontextusa³⁸ felidézi Erdély Miklós *Aranyfasztaim* című, Magyarország fasizmus alóli felszabadulása 40. évfordulója idején írt verse második részének első sorát:

„Most, hogy negyven év után első felháborodásomból felocsúdtam,”

A személyes idő, a sors, az egyén „történetének folytonossága” valamint a változó világ mint történelmi idő, a most és az egykor emléke, az „előző óra” ideje és tartama valamint az *első felháborodás* pillanata együttesen és kifejtetlenül is pontosan érzékelteti mindazt, amit az időről tudunk mindaddig, amíg nem kérjük, hogy megmagyarázzuk.

Cs. Szabó László előadásán és az azt követő fogadáson több fénykép készült. Felismerhető, hogy az intézmény tanácstermében ma is használt fotelek és asztal már akkor megvoltak és a vetítőteremnek hívott előadóterem sem sokat változott. Utóbbiban az előadó egy színes képen Somogyi József rektor, piros virágok és egy magnetofon társaságában látható.³⁹ A másik, fekete fehér előadótermi fénykép⁴⁰ szerint pedig legalább három akkor főiskolás *Indigo csoport*⁴¹ tag is meghallgatta Cs. Szabó előadását: Nemesi Tivadar, Lábás Zoltán, Bálint Ádám. Ők részt vesznek a másfél hónappal később rendezett *Aquarell* című Indigo kiállításon is, amiért egy-egy hivatalos levelet kapnak az imént említett Somogyi rektortól.

1981. január 30-án hat MKF hallgató kapott rektori figyelmeztetést egy kiállításon való részvételért: Bálint Ádám IV. éves festő, Böröcz András IV. éves festő, Lábás Zoltán II. éves díszlet- és jelmeztervező, Nemesi Tivadar V. éves festő, Révész László IV. éves festő, Szirtes János V. éves grafikus. A szöveg: „1980. decemberében egy olyan kiállításon vett rész, melyet nem engedélyeztem. Tekintettel arra, hogy ezzel megsértette a Főiskola szabályait, ezúton írásbeli figyelmeztetésben részesítem, továbbá a tanév hátralévő időtartamára nem engedélyezem Főiskolán kívüli kiállításon történő részvételét. Felhívom figyelmét arra, hogy a jövőben ne tanúsítson ilyen magatartást, mert ismétlődő esetben fegyelmi eljárást fogok indítani.” A dátum 1981. január 30, az aláíró a rektor. A figyelmeztetésre okot adó esemény

többek emlékei szerint az *Aquarell, az Indigo csoport kiállítása* volt, mely 1980. november 18-án kedden 19.00-kor nyílt a Bercsényi Klubban, Budapesten, majd betiltották. 1980. decemberében is lett volna az Indigo csoportnak egy kiállítása a Csepeli Papírgyárban Papírművek 3 címmel, aminek a plakátja elkészült, de a kiállítás végül halasztódott, s a stencilezett szórólap szerint a „*papír – művek 3*” 1981. január 14.-én szerdán 15 órakor nyílt meg.

A hatalom működése ritkán átlátható, különösen a hétköznapiakban, vagyis közvetlenül nehezen és áttételesen érzékelhető az uralkodó rendszer jelenléte. Például sem a korábban idézett pártgyűlési jegyzőkönyv, sem a hallgatói figyelmeztetések nem tartalmaznak konkrétumokat. Szándékosan, mivel ezek a saját korukban még felidézhető és megnevezhető konkrétumok adják a kulcsot az értelmezéshez. Ha a tények elfelejtődve a történelem süllyesztőjében kötnek ki, mint az oly gyakran történik, a homályos⁴² dokumentumok megfejthetlenné, egyúttal érdektelenné válnak. Míg megfelelő háttérrel a látszólag jelentéktelen részletek a rendszer lényegét mutatják, tárják fel, teszik világossá és egyértelművé.

Az esemény, az 1975-ös előadások és következményei, valamint a figyelmeztetések jelentőségét az adja, hogy a kapcsolódó tények nyomán érthetővé válik, a fő probléma egyértelműen Erdély Miklós, illetve az ő személyén keresztül az a szemlélet volt, amely sem 1981-ben, sem 1975-ben, sem 1949-ben nem volt kívánatos: a korszerű, autonóm, önálló művészeti gondolkodás valamint ami ezt segíti, a tájékozottság, a kortárs nemzetközi művészeti események, terendek, aktualitások ismerete. Még általánosabban a tanulás, ismeretszerzés, az információ – informálódás szabadsága, melynek egyébként épp az oktatás, különösen a főiskola, egyetem a természetes helye, közege. A *libertas scholastica, academic freedom* tehát az alkotás, kutatás, tanulás, oktatás szabadságának korlátozásába sem az intézmény sem az egyén nem törődhet bele. Kétségkívül ezen a ponton nyilvánul meg az a közös halmaz, mely a személyt és intézményt egyértelműen azonos platformra helyezheti, vagyis valami ritka és ezért különös együttállása e két, gyakran szembeállított *szervezetnek*. Ami tanulásnak sem érdektelen, már ha egy kiállításnak lehet egyáltalán tanulsága.

Peternák Miklós

1. Ágh István: Kondor-memoár. Magyar Nemzet, 1989. február 25. 11. lap.
2. A Balatonboglári Kápolnaműteremről: <http://artpool.hu/boglar/default.html> illetve Törvénytelen avantgárd. Galántai György balatonboglári kápolnaműterme 1970–1973, (Szerk. Klaniczay Júlia – Sasvári Edit), Artpool–Balassi, Budapest, 2003. A cikk szövege az Artpool oldalán: <http://www.artpool.hu/boglar/Szabo.html>
3. Az Aranyfasisztáim vonatkozó részlete a Magyar Nemzet 1984. július 20 pénteki szám 9. lapján egymás mellett megjelent két cikkre utal (A kargó-kultusz, Azt teszem, amit akarsz?), a fotósorozaton a Népszabadság 1972. augusztus 16 szerdai számának címlapja és lapszámozás nélküli belső, 10. lapja azonosítható. A Magyar Nemzet 2018. április 11-én szűnt meg 80 év után, az 1956 novemberében létrehozott Népszabadság utolsó lapszáma 2016. október 8-án jelent meg. A vers Erdély Miklós előadásában: <http://artpool.hu/Erdely/aranyfasisztaim.html>
4. „Az Artpoolban 4-4 objektet, illetve tágabb értelemben művet állítunk ki mindhárom szerzőtől, az 1965-70 közti időszakból. Mint Fluxus-művek, elvileg nincs copyrightjuk – bárki kivitelezheti őket. Státuszuk azonban meglehetősen különböző. Az 1986-ban elhunyt Erdély Miklós munkáit – a „Türelmjáték halottaknak” kivételével – instrukciói szerint valósítottuk meg. „Újságtorta”- tervét 1967-ben Altorjay Gábor realizálta.” Beke László, <http://www.artpool.hu/Fluxus/3x4/Beke.html>
5. Vilém Flusser, The Role of Television in the Romanian Revolution (A televízió szerepe a román forradalomban). Lecture in the Symposium THE MEDA ARE WITH US. Budapest, 7th April, 1990. “We shall survive in the memory of others” Vilém Flusser. DVD, 2010. ISBN 978-3-86560-806-2 <http://flusserdvd.c3.hu/>
6. Erdély Miklós: Optimista előadás
7. Pogány Ö. Gábor: Sztálin a művészetért. Szabad Művészet, 1949. 11-12. 433, 434. lap
8. Bokros Birman Dezső (Újpest, 1889. november 19. – Budapest, 1965. január 24.) Ld. még: Erdély Miklós: Bokros. Erdély Miklós: Művészeti írások. (Szerk. Peternák Miklós). Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1991. 74–77. lap, valamint Kótai József ötvösművész emlékezését jelen kiadványban.
9. Interjú 1983-ból: „Kicsit úgy nézte ezeket a dolgokat, mint a tyúk a piros kukoricát...” Erdély Miklós Kondor Béla és az avantgárd kapcsolatáról. A beszélgetést készítette: Rényi András. A szöveget gondozta, jegyzetekkel ellátta: Szóke Annamária. Műút, 2013. 037. 50–58. lap http://www.muut.hu/archivum/543#_ftnref22 és http://epa.oszk.hu/02300/02381/00037/pdf/EPA02381_muut_2013_37_050-059.pdf
10. Szipócs Krisztina: Történetek Erdély Miklósról. (Szenes Zsuzsa), Balkon, 1998. 11. 4. lap
11. Erdély röviden szövegekről az évekről, mikor saját, 1981. november 25-én a Budapesti Műszaki Egyetemen megtartott akciójáról beszélt az „Új irányzatok napjaink művészetében” című előadáson, melyet Körner Éva a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat művészettörténeti sorozata keretében szervezett: „Én szerencsésnek találtam, hogy a műszaki egyetemi környezetben kellett előadnom. Először azt mondták, az R épület, de az nem lett volna olyan érdekes. Ám hogy pont egy sivár tanteremben történt mindez, ahova magam is jártam mint építész, sőt emlékszem, hogy pánikban rajzoltam az épület szerkezeti jegyzeteket - borzadályosan jólesett, hogy éppen gyógyvizeket dobáltam a katedrán. Annak a diáknak, aki valaha ott szorongott a padosorokban. Ugyancsak tetszett nekem az a viszony, amiben a Biblia vagy akár a Prédikátor könyvének ez a realista, de nem racionalista magatartása ütközik a Műszaki Egyetemnek ezzel az ultraracionalista szellemével,

- ami a folyosókon érződik. Ugyanakkor más oldalról is érintkezik a Bibliával, mert a Műegyetemnek volt egy antiszemita hangulata. És nagyon meg tudom érteni, hogy mondjuk a 20-as évek aktuális kereszténysége miként merült ott föl. Antiszemita ajtókat láttam ott mindig, és azt, ahogy az ébredő magyarok ott jöttek, valahogy úgy érzem, hogy ezzel is valamiféle finom kapcsolatba kerül ez a helyzet, amibe én ott kerültem. Én speciel Rákosi alatt jártam a Műegyetemre, amikor ezek a szempontok igen homályosak voltak. Ilyen szempontból ezt az időszakot tárgyalni nagyon nehéz, mert pont akkor mosódtak el legjobban. A hitleri idők alatt – a tragédiájában – volt egy hihetetlen biblikus lehetőség ezt vizsgálni, de ezekben az időkben erre nem volt mód.” Erdély Miklós: Apokrif előadás, 1981. december 2, Budapest, Fiala Művészek Klubja <http://www.artpool.hu/FMK/apokrif/Erdely.html>
12. 1946-47. tanév I. félév I.-II. évesek Anyakönyvi lapja, MKE levéltár 11/a 198; 1946-47. tanév II. félév I.-II. évesek Anyakönyvi lapja, MKE levéltár 11/a 220
 13. „... akkor Csernussal együtt jártam, és közel is laktunk, úgyhogy vele is nagyon sűrűn összejártam...” Ld. interjú, 1983. 9. jegyz.
 14. „...Vígh Tamással együtt jártam szobrászatra, és tudom, hogy nagyon jó ízlésű, nagyon kiváló képességű ember...” Ld. interjú, 1983. 9. jegyz.
 15. dr. Cs. Szabó László írot az Országos Magyar Képzőművészeti Főiskola tanári létszámának A) csoportjába, az V. fizetési osztályba kinevezem. Kelt Budapesten, 1946. évi március hó 4. napján. Tildy Zoltán s. k. Nagy Ferenc s. k. Magyar Közlöny - Hivatalos lap, 1946. 04. 02.; Cs. Szabó László írot a Képzőművészeti főiskola tanárává nevezték ki. Népszava, 1946. április 7. 7. lap
 16. „A főiskola könyvtára Cs. Szabó László 1948 előtti tudatos munkájának köszönhetően gazdag volt modern törekvéseket bemutató kiadványokban. Amúgy pedig ez egy súlyos és zaklatott kor volt. Ez az egész szocreál nekünk egy olyan fából vaskarikának tetszett, hogy tudniillik fessünk természet után, úgy, ahogy látjuk, de a kép témája olyan legyen, mint amilyen lesz majd húsz év múlva a Szovjetunió.” Kis Tibor, Századvégi zárszámadás. Beszélgetés Csernus Tiborral. Kritika, 1996. 10. 31. lap
 17. „Gerlőczy Gedeon, a Csontváry-hagyatékot őrző építészettanár jóvoltából, a háború végén a család szűkös Galamb utcai otthonából a mester műveinek zöme átkerült a Főiskolára. Luzsicza Lajos és Szinte Gábor visszaemlékezése szerint a nagy méretű festmények a könyvtár helyiségeiben függtek.” Révész Emese, A realizmus akadémiaja. A Magyar Képzőművészeti Főiskola 1945 és 1956 között. Forradalom előtt. A Magyar Képzőművészeti Főiskola 1945 és 1956 között. Szerk.: B. Majkó Katalin. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest, 2017. 25. lap. A korszakról részletesen ld. ezen kiadványt és a kapcsolódó kiállítását.
 18. Cs. Szabó László, HALFEJŰ PÁSZTORBOT [Magyar Könyves Céh, London, 1960] elektronikus kiadás: Bibliotheca Mikes International, 2007. 6. lap <http://mek.oszk.hu/05100/05118/05118.pdf>
 19. Az 1949-es tanévnyitóról beszámolt a Szabad Nép: „Szombaton nyitották meg a Képzőművészeti Főiskola tanévet. Ott volt az ünnepélyes megnyitón a teljes tanári kar, a főiskola hallgatótsága és megjelent Losonczy Géza elvtárs, népművelési államtitkár. A népművelési minisztérium képviselőjében Kenyeres Ágnes elvtársnő, osztályvezető mondott beszédet: [...] A főiskolának ki kell küszöbölnie a lélektelen formalizmust, a naturalizmust és a burzsoá ideológia legcsekélyebb maradványait is. Ebben a munkában hatalmas segítséget jelent, hogy rendelkezésre

állnak a Szovjetunió gazdag tapasztalatai. A világ élenjáró, legmagasabbrendű művészete mutatja az utat számunkra, ez lesz nehézségeinkben segítőnk, eredményeinkben pedig ösztönzőnk.” Szabad Nép, 1949. október 16. 10. lap

20. Ld. Gerlóczy Gedeon feljegyzéseit az 1949-es kiállítás előkészületeiről és a kiállítás fogadtatásáról. Csontváry-émlékkönyv. Válogatás Csontváry Kosztká Tivadar írásaiból és a Csontváry-irodalomból. Válogatta és emlékezéseivel kiegészítette Gerlóczy Gedeon. Bevezette, az összekötő szöveget írta és szerkesztette Németh Lajos. Corvina, Budapest, 1976. 136–139. lap. Gerlóczy írja: „... a nagy képek 1956-ig nem kerültek elő. (...) A nyolc kis képet 1956 szeptemberében, a hét rajtot 1964 júniusában kaptam vissza.” A párizsi kiállítás sikeréről viszonylag kevés korabeli hazai beszámoló szól: „A Cahiers d’Art című francia folyóirat legújabb száma Matisse, Miro és Csontváry művészetének szenteli hasábjait. A forradalmi magyar művész legjellemzőbb alkotásai tíz nagyméretű reprodukcióval szerepelnek s kimerítő cikkben, amelyet Mezei Árpád és Marcel Jean közösen írtak.” Kis Újság, 1949. szeptember 28. A Kis Újság, a Független Kisgazda Párt központi lapja még abban az évben – a párttal együtt lényegében – megszűnik.

21. A kiállításról több napilap is beszámol, legrészletesebben a Világosság, 1946. november 5. „Csontváry Kosztká Tivadar festőművész tizenegy festményét és négy rajzát látjuk a II. kerületi kommunista párhelyiségben...” 1946-ban az Andrassy út 69 is számos fontos kiállítás helyszíne volt, egy példa 1946. novemberében Az Európai Iskola kiállítása, Világ, 1946. november 27. 2. lap. Lukács György kevés jóval kecsesítő kritikája Kállai Ernő: A természet rejtett arca, és Hamvas Béla – Kemény Katalin: Forradalom a művészetben című munkáiról a Forum 1947. 9. számában jelent meg Az absztrakt művészet magyar elméletei címmel.

22. MKE levéltár 11/a 217. 1950-51 I. évfolyam,

23. Ld. különösen: Erdély Miklós: KB. Életünk, 1985. 6., 557–562.; újraközli a Kultúra és közösség, 1990. 4., 142–146. (Erdély Dániel visszaemlékezésével); valamint Erdély Miklós: Művészeti írások, Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1991. 14–22. Erdély Miklós Kondor Béláról. Részlet egy 1981 körül készült magnófelvételtől. Beszélő. 1999. 1., 104–115. A hangfelvétel meghallgatható: <http://artpool.hu/Erdely/Kondor.html> Rényi András interjú 1983-ból, ld. 9. jegyzet A Fekete nekrológ című Erdély mű történetét részletesen leírja és elemzi Sugár János: Minden más ezután. Artmagazin, 2017. 6., 54-59. lap http://artmagazin.hu/artmagazin_hirek/minden_mas_ezutan.3917.html

24. Ld. 9. jegyzet

25. „Bortnyik Sándor nem akarta kiengedni kezéből a hatalmat, s ezért korábbi felfogásával ellentétben a naturalizmus hívének mutatkozott. Ekkor festett „Korszerűsített klasszikusok” című paródiasorozatával is ezt a benyomást igyekezett kelteni. Úgyes taktikával a művésztanárok kizárólagos feladatává tette az új tanítási elvek gyakorlati megvalósítását, ő maga személy szerint az intézmény elméleti tisztaságára, és iskolás rendjére vigyázott. Létrehozta az ún. tudományos osztályt, amelynek a feladata volt a tanároknak és a növendékeknek az ideológiai kampányok módszerével való befolyásolása, továbbá annak ellenőrzése, hogy a tanárok valóban olvassák-e a nekik kézbesített brosúrákat. Ugyancsak az elméleti harc eszközei voltak az ún. főigazgatói szemináriumok, melyeken a növendékeket össze nem hasonlítható művek választásával akarta állásfoglalásra kényszeríteni, így például Kondornak is választania kellett a kivetített két reprodukció közül: az egyik Manet Folies-Bergere Bájráját, a másik Joganszon a Kommunisták

kihallgatását ábrázolta. [...] A növendékek többsége nagyon mereven meghúzott határok között tanulmányozhatta a hagyományt. A legtöbb bele is nyugodott ebbe a helyzetbe, de voltak néhányan olyanok, akik többet akartak tudni, szabadon, ízlésük szerint akarták megválasztani elődeiket. Ezek voltak a könyvtár legszorgalmasabb látogatói. Az ő ellenőrzésükre vezették be az olvasócédulákat, amelyeket a főigazgató havonta áttanulmányozott. Az olvasmányjegyzék fontos szerepet töltött be a kádervélemény kialakításánál.” Végvári Lajos: Kondor Béla Dózsa-sorozatának keletkezése. A Miskolci Hermann Ottó Múzeum Közleményei 17. Miskolc, 1979, 5–11.

26. MKE Levéltár, Diplomamunka bírálatok, 1955/56. A 165 – 204. lapokon a teljes védelem. A kapcsolódó részlet: „6. Készülődés a forradalomra. Ez volt az első lemezem, amelyet sikerült egy maratással megoldani. Minden szín és anyagkülönbség a karcolótű különböző munkájának eredménye. A lemez összhatásában vonalkeresztződés nincs, azonban alkalmaztam teljesen átlátszatlan feketéket kis felületen. Felhasználtam azokat a tanulságokat, amelyeket Dürer eredeti rézkarcainak és rézmetszeteinek tanulmányozásával nyertem. Az egyszeri maratás előnye az egyszerű és szemléletes munkaeljárás, mentes a bonyolult rámaratási tervek spekulációjától. Az egyszerűség minden munka legnagyobb értéke. A művész ebben az esetben csupán rajzi adatainak helyességére, a vonalritmus elevenségére és a megrajzolt faktúra gazdagságára számíthat. A maratási időt úgy kell megállapítani, hogy érvényesüljön az ábra tisztasága és sötétsége egyaránt. Vagyis bizonyos elhatározott vonalvastagság teljesen meghatározza a tű munkájának a lehetőségeit.” 168. lap. Érdemes a képet összenézni Dürernek a Dózsa-parasztháború évében készült nevezetes rézmetszetével: Melencolia I. 1514. 240x188 mm 27. Erdély Miklós, előadásrészlet magnófelvétel alapján 1981 ősz /1982 tavasz <http://beszelo.c3.hu/cikkek/erdely-miklos-kondor-belarol> Készülődés a forradalomra. 1956, 200 x 210 mm, Kondor Béla (1931–1972) Oeuvre-katalógus. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1984. (Ö. á. Bolgár Kálmán és Nagy T. Katalin). 49. lap., 56/9. A rézkarcot az Új Hang, 1956. 8., 48. lap Németh Lajos Kondor Béla rézkarcairól című tanulmánya illusztrációjaként közölte. A szöveg újraközlése: Németh Lajos, Gesztus vagy alkotás. Válogatott írások a kortárs magyar képzőművészetről. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet. Budapest, 2001. 4-7.

28. „Rényi Andás: „De hát az egész sorozat egy nagy, szinte azt lehet mondani, politikai röpirat. (...) Erdély Miklós: Ez egy ilyen kincstári téma, de úgy látszik, mégis ez tudott a legtöbbet felvenni abból a kor-érzetből. De szerintem Kondornál is öntudatlan volt. És Kondor nem is volt politikailag... RA: Na most félre ne értsd, én nem azt mondom, hogy ez egy politikai szándékot által vezérelt valamilyen tudatos allegorizmus volt, mert hiszen erről nincsen szó, hanem arról van szó inkább, hogy az egész... Ha az ember megnézi ezeket a lapokat, akkor ezeknek a műveknek az értékszerkezete olyan, hogy sose lehet pontosan megállapítani, hogy a parasztlevelet, amikor a ceglédi beszédét tartja, akkor lánglelkű forradalmár-e vagy sötét manipulátor. EM: Igen, ez Kondornál végig így van. Nem tudom, ismeritek-e azt a rajzát, amivel mondjuk a politikai iróniája kifejezésre jutott. Ez egy ilyen felvonulás, azt hiszem, tanácsköztársasági, vagy mi, mindenki visz egy táblát, rá van írva, „Adjátok helyeteket át másoknak”. Ismered talán ezt a rézkarcot.” Ld. 9. jegyzet. Az említett grafika: A Tanácsköztársaság emlékére, Tüntetés. 1958. rézkarc, 70x170 mm. Kondor Béla. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1984. 65. lap 29. Ld. 9. jegyzet

30. Erdély 1983-ban az akcióról: „Bennem először, hogy tudniillik a művészet nem csak arra való, amire használják – tehát díszítő, műgyűjtemény- és műalkotás funkciókra való – az 1956-ban jutott eszembe. Akkor ez még senkinek sem jutott eszébe a világon. Talán Cage-t kivéve a zenében. Akkor ez a felismerés egy konceptuális akcióban csúcspontot ért ki. Utána ehhez kötöttem magamat. Furcsa módon '56-ban mindenki csinálni akart valamit, mindent, ami addig hiányzott a művészetből, ezt a hiányt szerette volna pótolni. P. M.: És mi volt az, amit te csináltál? E. M.: Az a bizonyos „Örízletlen pénz az utcán”. Olyan plakátot csináltam hatot, amibe belefűztem összesen hatszáz forintot, mindegyikbe kihúzhatóan a százast. Mikor feljöttek hozzám a művészek, Gáyor és mások, hogy csináljunk új folyóiratot, stb... akkor már éreztem, hogy annyira mozgásban vannak a dolgok, mert hallottam a rádióban azt, hogy valaki belelőtt egy kirakatba és egy cipő megsérült, a sarka alá rakott egy tíz forintost, s az azóta ott van. Ez a lényeges. Ez az új. Akkor egy társaságot verbuváltunk, és megoldottuk, hogy Budapest hat pontján dobálják be a pénzt egy örízletlen ládába, s ettől kezdve az volt a feladatom, hogy járkáltam az írószövetség autójával és a láda mellé álló nemzetőröket elzavartam, mert képtelenek voltak felfogni, hogy ezt most nem kell őrizni. Majdnem belém lőttek egyszer, mikor azt mondtam, hogy fiúk, takarodjatok a láda mellől... Tehát ez, pont a művészi gondolkodás alkalmazása egy adott szituációban; ha lelkesedésből, hirtelen egy ilyen új morális jelenség megjelenik, azt észre kell venni a művészeknek. Erre hangsúlyt kell tenni, ez a művész feladata.”
 Peternák Miklós: Beszélgetés Erdély Miklóssal, 1983 tavaszán. in: Árgus, II. évf., 5. sz., 1991. 75-88. Eddigi legrészletesebb feldolgozása: Boros Géza, Pénz az utcán. Egy 1956-os akció és utóélete. Artmagazin 2016. 8. http://epa.oszk.hu/02900/02996/00008/pdf/EPA02996_artm_2016_8_054-063.pdf
 31. <http://hirlevel.webformance.hu/w/I763Fw1PxYsOAocOFLcnM763nw/TnYOvu0xvhFdjFjQ4zYGUw/892UHD7APkr0G51ORkvKBWw>
 32. Beke László: Altorjai Sándor életrajza. Altorjai Sándor (1933-1979). Szerk. Beke László, Dékei Krisztina. Műcsarnok, Első Magyar Látványtár, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2003. 15. lap. A műcsarnoki életműkiállítás nyomán megjelent kötet mellett a részletes tájékoztatóhoz Galántai György és az Artpool összeállításait ajánljuk: Galántai György: Aleatorikus demontázs vagy képinstalláció? Gondolatok Altorjai Sándor kiállítására kapcsán. Altorjai Sándor (1933-1979) tárgymunkáinak kiállítása, Balkon, 1998. 10. 28-29. lap, <http://www.artpool.hu/Altorjai/galantai.html> és <http://www.artpool.hu/Altorjai/default.html> valamint <http://www.artpool.hu/Research/altorjai.html>
 33. Ld. az előző jegyzet, a kapcsolódó dokumentumok a 2003-as Altorjai könyvben a 344-354. lapokon.
 34. „Ennek az interjúnak sem örülne” (interjú Halász Andrással), Puskin utca, 2008. 4. 33-34. lap. Ld még: Halász András: Közvetítés pohárban, Magyar Műhely, 1983. július 15 (21. évf. 67. sz.) 41-48. lap. Itt említi, hogy Körner Éva, aki ugyancsak tartott 1975-ben egy előadást a főiskolán, a kasseli Documenta 5-ről beszélt. Ő volt a kurátora a Rózsa presszó 1976-1998 kiállításának, Ernst Múzeum, Budapest, 1998. december 10. – 1999. január 10. Magyar Lettre, 1998. Tavasz, <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00016/37arc.htm>
 35. Árgus, 1991. Id. 30. jegyzet. Az előadások említett, valószínűsíthető kéziratot töredéke megjelent

Montázsgesztus és effektus címen Erdély Miklós: A filmről. (Filmelméleti írások, forgatókönyvek, filmtervek, kritikák). Válogatott írások II. Összeállította Peternák Miklós. Szerk. Beke László, Szőke Annamária. Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám – Intermédia, Budapest, 1995. 142 – 160 lap. Az MKE levéltárban megtalálhatók a meghívólevelek (Rektori Hivatali iktatott iratai 46. doboz, 144/1975), s ez alapján a második előadás dátuma korrekcióra szorul. Az első előadás időpontja 1975. március 4 kedd 16.00, a másodiké a korábbi közlésekkel szemben 1975. április 15 kedd 16.00. Körner Éva előadása 1975. március 18-án volt.

36. Emlékeztető az 1975. november 12-én tartott MSZMP vezetőségi ülésről. Beszámoló az elmúlt KISZ taggyűlés tapasztalatairól. Előadó: dr. Nemes László. A Képzőművészeti Főiskola MSZMP szervezete (Alapszáma: VI. 182.) emlékeztetői, 1973 – 1976. MKE levéltár. Közösen kezelt vegyes iratok, 1975-77. 4. doboz.

37. A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének elméleti tanácskozása a Képzőművészeti Világhét alkalmából. 1980. szeptember 29-30. – október 1. <http://www.artpool.hu/kontextus/mono/nullpont6b2.html>

38. «Mondtam a múlt órán... harmincegy év előtt.» így kezdtem. Aki jártas a régi spanyol irodalomban, valószínűleg rájön, hogy kölcsönzés volt ez a nyitás. Fray Luis de León, a 16. századi költő, ágostonrendi pap s a salamancai egyetem tanára bizonyos hittételek miatt összekapott a domonkosokkal, aminél balgábbat nem is tehetett abban az időben. Tanártársai besúgására az Invizíció öt évi súlyosított börtönbüntetést szabott rá. (Fogolytársa elpusztult mellette.) Kiszabadulása után visszakapta tanszékét s az első órán állítólag ezek voltak kezdő szavai: «Mondottuk tegnap...» Békés Gellért: Beszélgetés a 75 éves Cs. Szabó Lászlóval. Katolikus Szemle (Róma), 1980. 4. 345. lap

39. Somogyi József szép meghívólevele Cs. Szabóhoz fennmaradt az MKE levéltárban, dátuma 1980. augusztus 1. Az előadás a magnófelvétel nyomán a Jelenkor 2017. 3. számában – tehát 37 évvel később – jelent meg, Takáts József kísérelésű tanulmányával.

40. A fekete-fehér képeket Novotta Ferenc készítette. A fényképek a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában, F.9698, valamint F.9730 és a tanácstermi képek F.9695, F.9697.

41. Kreativitási gyakorlatok, FAFEJ, INDIGO. Erdély Miklós művészetpedagógiai tevékenysége 1975-1986. Összeállította Hornyik Sándor és Szőke Annamária. MTA MKI Művészettörténeti Kutatóintézet, Gondolat Kiadó, 2B Alapítvány, Erdély Miklós Alapítvány, Budapest, 2008.

42. Vö. Bardi Teri: A senki földjén voltunk ... Beszélgetés Sugár Jánossal. A senki földjén. A Beszélő melléklete Erdély Miklósról. 1991. október 26. 10. lap

Az összes Internetes hivatkozás 2018. november 18-án még működött. (pm)

BIBLIOGRÁFIA

A kiállításon eredetiben kézbe vehető, olvasható kiadványok listája.

Könyvek, katalógusok

Hasbeszélő a gondolában. A Tartóshullám antológiája. (Jóvilág 3.) (Cápa 4.) Szerk. Beke László, Csanády Dániel, Szőke Annamária. Bölcsész Index, Budapest, 1987.

Erdély Miklós. Filmek. Budapest, Kossuth Mozi, 1988. október 14. Budapest Film, 1988.

Erdély Miklós: *Művészeti írások. (Válogatott művészetelméleti tanulmányok I).* Szerk. Peternák Miklós. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1991.

Erdély Miklós: *Kollapszus orv.* Magyar Műhely, Párizs, 1974. Reprint: Magyar Műhely, Párizs, Bécs, Budapest, 1991.

Erdély Miklós: *Második kötet.* Szerk. Beke László, Peternák Miklós és a Magyar Műhely szerkesztősége. Magyar Műhely, Párizs, Bécs, Budapest, 1991.

Erdély Miklós (1928-1986). Szerk. Kovács Péter. Csók István Képtár; István Király Múzeum, Székesfehérvár, 1991. október 26.-december 31.

Miklós Erdély. *Opre dagli anni '50 al 1986.* Spicchi dell'Est, srl Galleria d'Arte, Róma, 1992. május-július.

GedächtnisRaume. Hommage für Miklós Erdély. Filme, Installationen, Performances, Vorträge. Künstlerhaus Bethanien, Berlin, 1992.

Erdély Miklós: *A filmről. (Filmelméleti írások, forgatókönyvek, filmtervek, kritikák). Válogatott írások II.* Összeállította Peternák Miklós. Szerk. Beke László, Szőke Annamária. Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám – Intermédia, Budapest, 1995.

KREATIVITÁSI GYAKORLATOK, FAFEJ, INDIGO – *Erdély Miklós művészetpedagógiai tevékenysége 1975–1986.* Összeállította Hornyik Sándor, Szőke Annamária. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet – Gondolat Kiadó – 2B Alapítvány – Erdély Miklós Alapítvány, Budapest, 2008.

KONCEPT KONCEPCIÓ, *szemelvények.* Szerk. Maurer Dóra. OSAS – Nyílt Struktúrák Művészeti Egyesület, Budapest, 2008.

Beke László: *The work of Miklós Erdély, a chrono-logical sketch with pictures up to 1985'. Miklós Erdély.* Szerk. Szőke Annamária. Georg Kargl Fine Arts, Wien – Kisterem – tranzit.hu – Miklós Erdély Foundation, Budapest, 2008.

Peternák Miklós: *concept.hu / koncept.hu. A konceptuális művészet hatása Magyarországon. The Influence of Conceptual Art in Hungary.* Paksi Képtár – C3 Alapítvány, Budapest, 2014.

Folyóiratok, különszámok:

Magyar Műhely, 1983. július 15. (21. évf. 67. Erdély Miklós különszám)
Beszélő 1991. október 26 (Melléklet: Erdély Miklós különszám)
Szőke Annamária: „Titok a jövő jelenléte”. Tudomány a művészet határain belül Erdély Miklós művészetében. *Nappali Ház*, 1997. 1. 42-65.
Erdély Miklós Kondor Béláról. *Beszélő*. 1999. 1. 104–115.
Erdély Miklós-szimpozium, Múcsarnok. *Magyar Műhely*, 1999. 110-111.
Sugár János: Emigráció a festészetbe. Erdély Megvalósult és meg nem valósult művei. *Új Művészet*, 1999. 3. 8-10.
Hornyik Sándor: Naiv realizmus és „természettudományos koncept”.
A modern természettudomány helye Erdély Miklós művészetében.
Magyar Műhely. 2004. 131. 16–50.
Metropolis, 2007. április, Erdély Miklós különszám
Puskin Utca, 2008. 4. Erdély Miklós különszám
Boros Géza: Leletmentés. Erdély Miklós fotómozaikjai. *Artmagazin* 2014. 6. 30-38.
Boros Géza: Pénz az utcán. Egy 1956-os akció és utóélete. *Artmagazin* 2016. 8.
Sugár János: Minden más ezután. *Artmagazin* 2017. 6. 54-59.